

Türkiye’deki Kadın Aktivistlerin Sivil Toplum Söylemleri: Alternatif Yaklaşımlar

Asuman Özgür Keysan, Orta Doğu Teknik Üniversitesi,
e-posta: akeysan@metu.edu.tr

Özet

Sivil toplum alanında hâkim bakış cinsiyetçi ve neoliberal bir karaktere sahiptir. Türkiye’yi de içerecek şekilde Orta Doğu’da sivil toplum ve STKlar, özellikle kadın örgütleri üzerine olan akademik literatürün işaret ettiği gibi, bu hâkim bakış açısı özellikle Batı dışı bağlamlarda tartışmaya açılmıştır. Bu kapsamda, kadınların sivil toplum içindeki yerini ve rolünü analiz eden ve sivil toplum ve devletin cinsiyetçi yönlerine işaret eden birçok çalışma bulunmaktadır. Bu bağlamda sivil toplum teorisi ve pratiklerine ilişkin bir mücadele alanı yaratılmış olsa da, genel olarak sivil toplum aktivistleri özelde kadın aktivistlerin sivil toplum anlayışları ve söylemleri üzerine kısıtlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma, Türkiye’deki farklı kadın örgütlerinden kadınların sivil toplum söylemlerini, Türkiye’deki hâkim sivil toplum nosyonlarını, ne ölçüde ürettikleri ya da bunlarla nasıl mücadele ettiklerini analiz ederek literatürde bu alandaki açığı kapatmayı amaçlamaktadır. Bu araştırma kapsamında Kemalist, İslamcı, Kürt, feminist ve anti-kapitalist feminist grupları içeren 10 farklı kadın örgütünden 41 aktivist ile yapılan yarı açık uçlu görüşmeler, feminist eleştirel söylem analizi methodu ile analiz edilmektedir. Bu noktada, bu ampirik çalışma ile iki temel argüman öne sürülmektedir. İlk olarak, çeşitli gruplarda yer alan kadın aktivistlerin birbirleriyle örtüşen ve/veya birbirinden farklılaşan ve bazı durumlarda da politik duruşlarıyla çelişen yedi farklı sivil toplum söylemi üretildiği gözlemlenmiştir. İkinci olarak, kadın aktivistlerin söylemlerinin birçoğu hegemonik sivil toplum algısı ile iç içe geçmiş “gönüllülük”, “bağımsızlık” ve “aracılık” gibi liberal demokrat sivil toplum ideallerini içerirken, bu hegemonik sivil toplum söylemlerinin muhalif olmayan, hiyerarşik ve demokratikleşme karşıtı pratiklerini eleştirerek veya sivil toplum aktivizmini redderek alternatif direniş yolları üretmektedirler.

Anahtar Sözcükler: Sivil toplum, toplumsal cinsiyet, kadın örgütleri, Türkiye, söylem analizi.

Civil Society Discourses of Women Activists in Turkey: Alternative Approaches

Abstract

Dominant approaches to civil society are gender-biased and neo-liberal in character. Currently, these dominant views have been contested in non-Western contexts, as it is widely highlighted in the academic literature on civil society and NGOs, particularly the women’s NGOs in the Middle East, including Turkey. There are various studies rethinking civil society by looking at the women’s position and activism in the site of civil

society and indicating gendered dimensions of civil society and state. Notwithstanding continued contestation of the theory and practice of civil society across the Middle East, there is a very limited academic literature on how NGOs in general, and women’s NGOs in particular, can contribute to the field of meaning around civil society. In this paper, I aim to respond to this gap in the literature by focusing on the voices of women activists in Turkey on the concept of civil society and identifying whether and in what ways they produce alternative understandings that may contest gendered hegemonic visions of civil society currently circulating in Turkey. For my Turkish case study, I employ feminist critical discourse analysis methodology to make sense of semi-structured interviews conducted with 41 women activists from ten women’s organisations including Kemalist, Islamic, Kurdish, feminist and anti-capitalist groups. I make two main sets of empirical arguments about this data. The first is that members of women’s organizations in Turkey articulate at least seven discourses of civil society, with organizations often circulating several simultaneously and with discourses cutting across different organizations in ways that belie what are often seen as fundamental ideological differences and contestations in the Turkish context. The second is that, while most of the discourses produced by the women activists mirror to some degree the liberal democratic ideals of civil society such as voluntarism, autonomy and mediation, they also contest that hegemonic articulation, whether by critiquing non-oppositional, hierarchic and non-democratic civil society practices or rejecting “civil society activism”, which would produce alternative resistance points.

Keywords: Civil society, gender, women’s organisations, Turkey, discourse analysis.

Giriş

Sivil toplum bugüne kadar tartışmalı ve muğlak bir kavram olmuştur. Son dönemde sivil toplum teori ve pratikleri üzerine olan politik tartışmayı, neoliberal sivil toplumun hakimiyeti ve kavramın cinsiyetçi karakteri olarak iki ana başlıkta gruplayabiliriz. Kavramın 1980’li yıllarda küresel olarak yeniden doğuşu ile birlikte belirli mücadele alanları yaratılsa da, anlamsal olarak neoliberal sivil toplum anlayışının hegemonyası altında kalmıştır. Sovyetler Birliği’nin çöküşü ile beraber sivil toplum, hükümet yetkilileri, karar vericiler, sivil toplum kuruluşu temsilcileri ve bazı akademisyenler tarafından otoriteryanizm ve sosyal devletin krizinin yol açtığı sorunların üstesinden gelmenin bir yolu olarak kurgulanmış; Avrupa Birliği (AB), Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası (DB) gibi uluslararası kuruluşlar özellikle Doğu Avrupa, Latin Amerika, Orta Doğu ve Güney Afrika ülkelerinde sivil toplum nosyonunu liberal demokrasi ve demokratik yönetimi geliştirmenin bir aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu noktada yapılmaya çalışılan sivil toplum ve devlet arasında ikilik yaratarak, sivil toplumu dernek hayatı ile özdeşleştirmek suretiyle devlet üzerinde kontrolü olan bir yapı olarak sunmaktır. Fakat birçok ülke deneyiminde görüldüğü gibi, uluslararası kuruluşların genel eğilimi sosyal devletin sağlık, eğitim, yoksulluk

gibi alanlardaki temel sorumluluklarını sivil toplum kuruluşlarına havale ederek ve bu kuruluşları devletin görevlerini tamamlamanın bir yolu olarak göstererek neoliberal politikalarla kol kola giden bir yapı haline getirmiş olmasıdır.

Bu noktada feminist yazarlar, kamusal/özel alan ayrımı üzerinden liberal sivil toplum anlayışının cinsiyetçi yanlarına dikkat çekmişlerdir. Liberal siyasal görüş kamusal/özel alan ayrımını, sivil toplumu özel alandan farklı olarak kamusal ve maskülen bir alan veya domestik alandan farklı özel bir alan olarak iki farklı şekilde kurmaktadır (Squires, 2003: 132; Okin, 1998: 117). Bu bağlamda, feministlerin dikkat çektiği nokta sivil toplum kavramının maskülen rollerle özdeşleştirilmesidir. Kavramsal olarak sivil toplumun cinsiyetçi yönüne işaret etmenin yanı sıra tarihsel olarak kadının özel alana hapsedilerek sivil toplum ve siyasal alandan dışlanması da feministler için bir eleştiri noktasıdır. Feministler “özel olan politiktir” sloganıyla kamusal-özel alan ikiliğini yıkmış, sivil toplum, kamusal alan ve özel alan arasındaki etkileşiminin altını çizerek özel ya da domestik bir alan olarak düşünülen “aile”yi politik tartışmaların göbeğine taşımışlardır (Benhabib ve Cornell, 1987: 7).

Sivil toplumun bu egemen olan neoliberal ve cinsiyetçi versiyonunu eleştiren birçok çalışma bulunmaktadır. Bu kapsamda yapılan araştırmalar, sivil toplum ve devletin cinsiyetçi yönlerini ele almış, devlet politikalarıyla mücadelede toplumsal cinsiyet politikalarının önemine dikkat çekmişlerdir.¹ Kadın hareketinin tarihi, yörüngesi ve günümüz bağlamı üzerine araştırmalar yapılmış, sivil toplum alanında kadınların pozisyonuna ve aktivizmine bakarak sivil toplum kavramını nasıl yeniden kurgulayabileceğimiz üzerine düşünülmüştür. STK’laşma ve fon süreçleri üzerinde neoliberalleşme sürecinin etkisini ve bu süreçlerin cinsiyetçi yönlerini ve özellikle uluslararası fonların kadın ve feminist hareket üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Fakat bu çalışmaları inceledikten sonra farkettiğim nokta, aktivistlerin sivil toplum kavramını nasıl algıladıkları ve bu kavramla kendilerini nasıl ilişkilendirdikleri üzerine kısıtlı sayıda çalışmanın var olduğudur. Özellikle Orta Doğu coğrafyasından Mısır üzerine Abdelrahman (2004) ve Pratt (2005)’in STK² üyelerinin sivil toplum ve iktidar kavramlarını anlamlandırma biçimleri ile Kuzmanovic (2012)’in Türkiye’deki sivil toplum aktivistleri üzerine kaleme aldıkları çalışmalar dikkat çekmektedir. Kadın aktivistlerin sivil toplum kavram ve pratiklerini nasıl algıladıkları üzerine Çaha (2013) ve Leyla Kuzu (2010)’nun çalışmaları hariç bu alanda pek çalışma bulunmamaktadır.

Bu çalışmayla, Türkiye’deki 10 farklı kadın örgütü üyesi 41 kadın aktivistin görüşlerine odaklanarak dünyada hâkim olan liberal/neoliberal ve cinsiyetçi sivil toplum kavram ve pratiklerini algılama biçimlerini kendileriyle yapmış olduğum derinlemesine görüşmeler ve örgütlerden topladığım dokümanlar

ışığında analiz ederek bir ölçüde literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlıyorum. Çalışmanın temel sorusu bu örgütlerde yer alan kadınların bahsi geçen hakim anlayışa nasıl yaklaştıkları, ne ölçüde ve hangi şekillerde bu hakim sivil toplum tartışmalarını yeniden ürettikleri ve/veya bunlara alternatif bakış açıları ürettikleridir. Çalışmanın iki temel argümanı bulunmaktadır. İlk olarak, çeşitli gruplarda yer alan kadın aktivistlerin birbirleriyle örtüşen ve/veya birbirinden farklılaşan ve bazı durumlarda da politik duruşlarıyla çelişen yedi farklı sivil toplum söylemi ürettikleri gözlemlenmiştir. İkinci olarak, kadın aktivistlerin söylemlerinin birçoğu hegemonik sivil toplum algısı ile iç içe geçmiş “gönüllülük”, “bağımsızlık” ve “aracılık” gibi liberal demokrat sivil toplum ideallerini içerirken, kadınlar bu hegemonik sivil toplum söylemlerinin muhalif ve demokratik olmayan, hiyerarşik pratiklerini eleştirerek veya sivil toplum aktivizmini redderek alternatif direniş yolları da üretmektedirler.

Makale dört bölümden oluşmaktadır. İlk olarak feministlerin neoliberal ve cinsiyetçi sivil toplum anlayışına getirmiş olduğu eleştirileri ele alacağım. İkinci bölümde Türkiye özelinde sivil toplum tartışmaları ve kadın hareketi ile örgütlenmelerine kısaca değindikten sonra, araştırmamın yöntemi, örnekleme ve alana dair düşüncelerimi içeren üçüncü bölüme geçeceğim. Son olarak ise, alanda toplamış olduğum görüşme verileri ve dökümanlar ışığında kadın aktivistlerin sivil toplum söylemlerini analiz edeceğim.

Neoliberalizm ve Cinsiyetçiliğin Taşıyıcısı olarak Sivil Toplum: Feminist Eleştiriler ve Yaklaşımlar

Çalışmanın giriş bölümünde değinmiş olduğum hakim cinsiyetçi ve neoliberal sivil toplum anlayışına karşı geliştirilen feminist eleştirileri bu bölümde detaylı olarak ele alacağım.

Neoliberal Sivil Toplum: STK'lar ve Uluslararası Fon Kaynakları

Literatürde sivil toplum örgütleri uluslararası fon kaynaklarıyla yakından ilişkilendirilir. Bu örgütlerin günümüzde öne çıkmasının bir sebebi, birçok uluslararası aktör ve kuruluşun bu yapıları sivil toplum kurma ve geliştirme rolü ile özdeşleştirilmesi ve onları özellikle Batı dışı bağlamlarda “halkın sesi” (Reimann, 2006: 59) olarak sunmalarındadır. Bu noktada uluslararası aktör ve kuruluşların STK'lara sağladığı fonlar dikkat çekmektedir. Literatürde bu fonların STK'ları iki farklı şekilde etkilediği belirtilmiştir. İlk olarak, bağışçı kurumlar tarafından ortaya konan proje kalıpları, STK'ların amaçlarını, faaliyetlerini, hamlelerini sınırlamakta ve bağlamsal özelliklerini göz önünde bulundurmaksızın onları etkisiz ve değersiz göstermektedir (Ketola, 2009: 2; ayrıca bkz.: Ketola, 2010, 2011). STK'lara verilen uluslararası fonların ikinci ana etkisi ise bu fonların, fon sağlayan kuruluşları “devlet kurumları ve siyasi partiler gibi siyasi örgütlerin

işlerinden” koparmakta (Encarnación, 2002: 124) ve böylece, hükümet ve devlet kurumlarının bazı rolleri, bu fonlar aracılığıyla STK'lara verilmekte; yani bağışçı kurumlar, bazı temel hizmetler için hükümetleri değil de STK'ları fonlamayı tercih etmektedirler.

Feminist akademisyen ve aktivistler küresel bir eğilim olan STK'laşma noktasında sivil toplum kuruluşlarına yönelik eleştirilerini dile getirirler. Feministler özellikle, kadın STK'ların önceliklerinin “alternatif değişimleri desteklemekten ziyade, hükümetlerin veya uluslararası örgütlerin önceliklerine” göre belirlenmesi konusunda endişelidirler (Silliman, 1999: 138). Örneğin, uluslararası fon kuruluşları, kadınların konumunu değiştirmeye çalışan gruplar yerine; kaynak, sağlık hizmetlerine erişim sağlayarak ya da mesleki beceri eğitimleri vererek kadınların durumlarını iyileştirmeye çalışan gruplara fon sağlamaktadır (Silliman, 1999: 138). Dahası, bazı feministler, STK'ların, “feminist gündemlerinin siyasetle ilgisini keserek feminist etik prensiplerine yönelik gerçek bir tehdit” olduğuna inanmaktadır (Alvarez, 2009: 175). Diğer bir deyişle, kadın STK'larda uluslararası örgütlerin öncelikleri öyle egemendir ki, ataerkil ilişkilerle mücadeleyi hedefleyen taban örgütlenmelerinin bilinçlendirme rolünü zayıflatmaktadır.

Orta Doğu coğrafyasında da feministler, fonların kadın STK'lar üzerindeki etkisini eleştirmişlerdir. Örneğin, Al-Ali (2004: 80-81), Mısır kadın hareketinde, hem bağışçı kuruluşların hem de uluslararası kadın hareketinin en önemli etkilerinden birinin “daha önceden gönüllü olan sosyal yardım sektörünün profesyonelleşmesi” olduğunu savunmaktadır. Türkiye’de ise sivil toplumdaki kadın örgütlerinin rolü kadın hareketinin kurumsallaşmasından dolayı bu tarz eleştirilerden uzak kalmamıştır. Türkiye’deki kadın hareketinin örgütlenmesinde fonların etkisi üzerine yapılan çalışmalar³, bu sürecin daha çok negatif yorumlandığını gözler önüne sermektedir. Bazı feministler, “kadınların, erkeklerin karar mekanizmasında olduğu örgütler (DB, BM, AB gibi) tarafından fonlanan projeler dahilinde çalışmasının, onları feministlerin tasavvur ettiği dünyadan uzaklaştırdığını” düşünmektedir (Diner ve Toktaş, 2010: 55). Bora ve Günel (2002: 8-9), Türkiye’deki bu süreci ‘proje feminizmi’ olarak tanımlar ve siyasi amaçların, teknik proje hedeflerine ve militanlığın ‘aktivistliğe’ dönüşerek feminist hareketin siyasi içeriğinin zayıflatılmasından bahsederler. Hacivelioglu (2009: 16-17) ise, projelerin eşitsiz doğasına ve proje geliştirme sürecinde hiyerarşilerin sıklıkla ortaya çıkmasına dikkat çeker.⁴

Bu tartışma ışığında dikkat çekmek istediğim nokta, feminist STK'ların neoliberalizmin getirdiği ataerkilliğin hizmetçileri olarak sunulmaya başlandığında ortaya çıkar çünkü bu düşünce STK'ların içindeki “farklılıkları ve karmaşıklıkları yansıtmaz” (Alvarez, 1999: 200). Dahası, Alvarez (2009),

kadınların aktiviziminin STK'laşma süreçleri tarafından belirlenip şekillendiği çıkarımının büyük bir sorun olduğunu çünkü bu durumun, kadınların örgütleri içinde ürettikleri söylem ve pratiklerinin göz ardı edilmesi anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu, “belirli bir zamanda belirli bir sosyolojik bağlamda hangi aktörlerin, söylemlerin, uygulamaların ve örgütsel biçimlerin var olduğunu ya da siyasi anlamda görünür olduğunu” belirlemede (Alvarez, 2009: 182) ve aynı zamanda STK üyelerinin ifadelendirmelerinin yakından incelenmesi konusunda bağlam-odaklı çalışmalara ihtiyaç duyulduğu argümanını güçlendirmektedir.

Sivil Toplum Cinsiyet Temelinde Yeniden Değerlendirmek

i. Klasik sivil toplum teorisinin feminist eleştirisi

Sivil toplum konusundaki feminist literatür, Eto'yu (2012) takiben, bir yandan kamusal/özel alan ayrımını; diğer yandan da sivil toplumun devletten ayrı olmasını eleştirmektedir. Bu iki eleştiri birbiriyle yakından ilişkili olsa da aşağıda ayrı ayrı inceleyeceğim.

Kamu ve özel ayrımı, Batı'daki feminist teorisyenler için önemli bir “düzenleyici kategori” olmuştur (Howell, 2005: 5). “Sivil toplumun kamusal/siyasal alanı, ne politik, ideolojik açıdan ne de cinsiyet açısından tarafsızdır” diyerek sivil toplumun cinsiyetçi bir terim olarak düşünülmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir (Einhorn ve Sever, 2003: 167). Bir yandan kamusal alan/sivil toplum/devlet diğer yandan da özel alan/aile arasındaki ayrımın eleştirisi, sivil toplumun cinsiyete dayalı teorileri karşısında feminist mücadelenin temelini oluşturur. Çünkü bu ayrım, geleneksel olarak, kadını özel alanla sınırlar ve erkeği kamusal alana dâhil eder. Feminist düşünürler, bu modern ayrımın reddedilmesi ve ailenin güç ilişkileri tarafından şekillenmesinden dolayı politik bir alan olarak düşünülmesi gerektiğini savunurlar. Bu eleştiri, siyasetin devlet işleri ile sınırlı kalmasının reddi ve “siyasetin çerçevesinin” yeniden tartışılması konularını içeren daha geniş çaplı bir feminist proje ile örtüşmektedir (Hassim ve Gouws, 1998: 57; ayrıca bkz: Gal, 1997; Seungsook, 2002).

Batı ülkelerinde feminist mücadelenin sivil toplum karşısındaki ikinci odak noktası ise, devlet ve sivil toplum arasındaki ayrımın evrensel olarak uygulanabilir olması varsayımı üzerinedir. Öncelikle feministler, bu tarz bir ayrımı özellikle kadınların bakış açısından sorgulamaktadırlar. Feministlere göre, liberaller bağımsız, özerk ve çoğulcu bir sivil toplum talep ederler. Ayrıca, devletin sivil topluma daha az müdahalede bulunarak vatandaşların hak ve özgürlüklerinin koruma altına alınacağını savunurlar. Fakat, feminist bakış açısına göre bu ayrımın getirdiği sonuçlardan biri devletin öneminin hafife alınması ve sivil toplumun potansiyelinin gereğinden fazla büyütülmesidir (Eto, 2012: 107).

Bu durum, devletin sorumluluklarının azaltılmasıyla, orantısız olarak kadınlar tarafından kullanılan hizmetlerin kısıtlanması ve kadın örgütlerinin apolitik hizmet sağlayıcılarına dönüşmesini meşrulaştırabilmektedir. Phillips (1999: 4)'e göre, sosyal devlet yerine sivil toplumun desteklenmesi, kadınların karşılaştıkları eşitsiz iş yüküne daha da fazlasını ekleyecektir. Aynı şekilde, Young (2000: 156, 180) da sivil topluma “uzun zaman boyunca hükümetlerle ilişkilendirilen, kamu yararını düşünen, duyarlı, ve eşitleyici işlevlere alternatif olarak yaklaşılmasını reddeder”. Devlet kurumları ile sivil toplum arasında güçlü bağların olmasının demokrasiyi geliştireceğini ve adaletsizlikleri azaltacağını savunur (Young, 2000: 156-7).

ii. Orta Doğu'da sivil topluma feminist bir bakış

Orta Doğu'da sivil toplum üzerine yapılmış olan çalışmalar liberal ve eleştirel bakış açıları ve sivil toplumun reddi olarak üç ana başlıkta toplanabilir.⁵ Liberal görüşü savunan sivil toplum savunucuları sivil toplumun otorite ve zor kaynağı olan devletten ve akrabalık, kabile gibi primordiyal gruplardan ayrı bir varlığa sahip olması gerektiğinin ve sivil toplum alanında yer alan gönüllü örgütlerin bağımsız kuruluşlar olarak sivil ve siyasi hak ve sorumlulukların yerine getirildiği bir alan olduğunun altını çizerler (Zubaida, 1992: 4). Bu bakış açısının temel savı, sivil toplumun temel aktörleri olan STK'ların liberalleşme ajanı olarak Orta Doğu'nun demokratikleşmesine katkı sağladığı görüşüne dayanmaktadır (bkz: Norton, 1995; Eddin Ibrahim 1995; Al-Sayyid 1993). Eleştirel bakış açısı ise iki ana gruba ayrılmaktadır. Bir grup liberal sivil toplum bakış açısını savunur fakat liberal yaklaşımın pratik edilme ve uygulanma biçimlerini eleştirir ve Orta Doğu'da bağımsız bir sivil toplumun kurulması için atılması gereken adımların altını çizer (bkz: Moghadam, 2002; Zaki, 1995), diğer grup ise liberal görüşün sivil topluma verili bir şekilde pozitif özellikler yüklemek gibi temel öncüllerini eleştirir (bkz: Abdelrahman, 2004; Nefissa, 2005; Pratt, 2005). Sivil toplumu reddeden bakış açısında da iki farklı görüş vardır. Sivil toplum ve devlet arasındaki ilişkilerin komunalistik nosyonlarını savunmak adına Batıcı liberal sivil toplum anlayışını reddeden ilk yaklaşım, STK'ları Batı'nın bir ürünü olduğu için devlet ve sivil toplum arasındaki organik ilişkiye yöneltilmiş bir tehdit olarak görür (Pratt, 2005: 124). İkinci görüş ise, İslam ve sivil toplumun birbiriyle uyumsuz kavramlar olmaları dolayısıyla Orta Doğu'da sivil toplumun pratik edilemeyeceğini söyler (bkz: Gellner, 1994; Sariolghalam, 1997). Eleştirel bakış açısı altında konumlandırabileceğim bir grup akademisyen, hem liberal hem de sivil toplumu reddeden bakış açılarının sivil toplumun farklı coğrafyalara özgü özelliklerini homojenize ederek sivil toplum içindeki çeşitliliği ve STK'ların kendi içlerinde ve aralarındaki çelişkileri gözden kaçırdığını belirtir (bkz: Navaro-Yashin, 1998; Abdelrahman, 2004; Al-Ali, 2004; Pratt, 2005). Bu çalışma da bu

görüşü temel alarak Türkiye'deki kadın örgütlerinin sivil toplum söylemlerine odaklanmaktadır.

Feminist akademisyen ve aktivistler yukarıda bahsedilen özellikle liberal ve sivil toplumu reddeden bakış açılarını sivil toplumun cinsiyetçi yönlerine dikkat çekmemekle eleştirirler ve sivil toplum içinde kadınların pozisyonunu ve aktivizmlerini inceleyen çeşitli çalışmalar yürütürler. Bu tarz çalışmalar, Orta Doğu'da sivil toplum ve devletin cinsiyetçi boyutlarına dikkat çekmekte ve devletin cinsiyetçi politikalarını eleştirmektedir. Bu bağlamda, sivil toplum literatüründeki anaakım tartışmalara yönlendirilen temel eleştirilerden biri, kadınların sivil toplum alanının dışında tutulmasıdır. Bu doğrultuda, Al-Ali (1997: 189), Zaki (1995)'nin çalışmaları sivil toplumu "erkek odaklı" gösterdiği ve "kadının sivil topluma katkısını göz ardı ettiği" için eleştirmiştir. Buna ek olarak Rabo (1996: 156), Suriye ve Ürdün'den örneklerle, erkek egemen ve etnomerkezci varsayımların sivil toplum tartışmalarına hakim olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca, Orta Doğu'daki feminist akademisyenler, anaakım sivil toplum literatüründe seküler kadın derneklerinin göz ardı edildiklerine de vurgu yapmışlardır.⁶

Feminist akademisyenler, seküler ya da İslamcı olsun, kadın STK'ların Orta Doğu'yu demokratikleştirdiği konusunun altını çizerler. Al-Ali'ye göre, kadın STK'lar kadının insan hakları konusundaki mücadelesinde devlet ve sivil toplumun destek grupları ile ilişkilienmeli, aynı zamanda gerekli durumlarda bu alanlarla mücadele etmelidir çünkü bu durum Mısır'daki demokratikleşmeye katkıda bulunabilir (Al-Ali, 1997: 174). Al-Ali (2002: 16)'nin bu duruşu, "kadın hakları ve feminist örgütlerin, sivil toplum ve vatandaşlığa en çok katkı sağlayan ögeler olduğunu" birçok Arap ülkesinde olduğu gibi, insan hakları, siyasi haklar ve sosyal haklar mücadelesinin, iş tecrübesi ve uluslararası bağlantıları bulunan yüksek eğitimli kadınlardan oluşan kadın örgütlerinin önderliğinde gerçekleştiğini belirten Moghadam (2002: 15; 1997, 2003)'dan destek görmüştür. Böylece kadınların dahil olduğu bir sivil toplumun yaratılabileceği görüşü önem kazanmaktadır.

Türkiye bağlamına dönersek, çeşitli feminist çalışmalar, cinsiyetçi yapı, ülkede sivil toplumun rolü ve kadın aktivizminin etkilerini konu edinmiştir (Çaha, 2013; Leyla Kuzu, 2010; Arat, 1994). Yukarıda savunduğum argümanla aynı doğrultuda olmak üzere, bu alandaki çalışmalar, temelde, kadınların ve/veya feminist aktivizminin demokratikleşme sürecindeki katkısını (Arat, 1994: 106) ve Türkiye'de 1980'lerden beri feminist yaklaşımların ve uygulamaların önemli rol oynadığı yeni bir çoğulcu kamusal alanın inşa edilmesini konu alır (Çaha, 2013). Aslında Çaha (2010: 92; 2013, 2007), feminizm tarafından geliştirilen

siyasi söylemlerin (eşitlik, farklılık ve özerklik gibi) sivil toplumdaki farklı sosyal grupların konumlarının gelişmesine, kamusal alanların çoğullaşmasına ve daha çok kadının bulunduğu bir sivil toplum alanının yaratılmasına katkıda bulunduğunu savunur.

Yukardaki tartışmanın bize gösterdiği gibi, feminist akademisyenler sivil toplumun cinsiyetçi bir bakış açısından değerlendirilmesi gerektiği konusunda uzlaşmışlardır ve bu görüş birliğinin aksini iddia etmek pek mümkün görünmemektedir.

Türkiye Üzerine: Sivil Toplum ve Kadın Örgütlenmeleri

Türkiye’de devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmalar, Orta Doğu bağlamında tartıştığım liberal, eleştirel ve sivil toplumu reddeden üç bakış açısıyla belli ölçülerde uyum göstermektedir. Liberal sivil toplum savunucuları, 1980’lere dek sivil toplumun devletin kontrolü altında olduğunu, özgür bir şekilde gelişemediğini ve bunun da Osmanlı İmparatorluğu döneminden miras kalan güçlü ve merkezi devlet bürokrasinden kaynaklandığını belirtirler (Heper, 1985: 16). 80 sonrası dönemde İslamcı, Kürt, feminist, Alevi ve çevreci hareketlerin yükselişi ile beraber sivil toplumun çoğulcu bir yapıya kavuştuğunu savunan bu yaklaşım, sivil toplumu derneklerin devletten bağımsız bir şekilde yer aldığı, demokratik ilerlemenin, çoğulculuk ve çok kültürlülüğün yaşatıldığı bir alan olarak tanımlarlar (Navaro-Yashin, 2002: 130) (bkz: Göle, 1994; Robins, 1996; Çaha, 2013). Eleştirel görüş, Ortadoğu coğrafyasında olduğu gibi sivil toplum/devlet ve sivil toplum/primordial ilişkiler arasındaki ayrımın mümkün olmadığını altını çizer. Örneğin, devlet-sivil toplum ilişkisine yönelik olarak liberal görüşün sivil toplumun bağımsızlık vurgusunun bir yanılmaca olduğunu, Türk devletinin rıza oluşturarak hegemonya kurmak için sivil toplumu kullandığını söylerler (Navaro-Yashin, 2002: 119; bkz. Dikici-Bilgin, 2009). İslamcı düşünürlerin savunduğu Batıcı liberal sivil toplum anlayışını reddeden görüş ise sivil toplumun dinden bağımsız olamayacağını vurgulayarak farklı öğeler bulunduran bir STK kategorisi olarak tanımlar (Bulaç, 2004).

Türkiye örneği, sivil toplum kavramının küresel olarak yeniden doğuşu sürecinden, özellikle Orta Doğu’da sivil toplumun desteklenmesi ve kurumsallaşmasından ayrı düşünülme de, üç temel başlık üzerinden diğer örneklerden farklılaştığı söylenebilir.

İlk olarak, Türkiye’nin modernleşme süreci, bunun ateşlediği laiklik ve İslam arasındaki gerginlik ve çatışmaların sivil toplum, kadın hareketi ve örgütleri üzerine yansımalarından bahsedebiliriz. Türkiye, laiklik ve Batılılaşmayı destekleyen Kemalist elitlerin önderlik ettiği modernleşme süreci bakımından

Orta Doğu ülkeleri arasında farklı bir konuma sahiptir. Batılılaşma ve Avrupalılaşma yoluyla modernleşme isteği, 19.yy'da Osmanlı dönemindeki Tanzimat reformlarına ve 1923'te kurulan ve bu konuya daha da yoğunlaşan Türkiye Cumhuriyeti'ne dayanır. Kemalist elitler, ordu tarafından desteklenen, laik devlet ve laik siyasi kültürün yukarıdan aşağıya empoze edilmesi aracılığıyla İslami gelenekler ile bağdaştırdıkları Osmanlı geçmişi ile bağlarını koparmak istediler (Tank, 2005: 6; ayrıca bkz: Toprak, 2005; Arat, 2009; Göle, 1997). Bu çabalar kısmen başarılı olsa da, şehir merkezlerindeki elitlerin laik modernliği ile kırsal bölgelerde yaşayan yoksulların İslami değerleri arasında bir ikilik ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, devlet reformları tarafından empoze edilen Batılılaşma, Türkiye'de genel olarak Kemalist laik devletin sivil topluma boyun eğdirmesinin sebebi olarak algılanmaktadır. Başka bir deyişle, devlet sivil toplumdan sürekli şüphe duyan ve toplumsal bir fikir oluşmasına izin vermeyen, zorlayıcı bir güç olarak kavramsallaştırılmıştır (Toprak, 1996: 89). İslamcı güçlerin sivil topluma girme çabası ve Kemalistlerin buna direnmesi sebebiyle bu gerilim günümüzde de devam etmektedir (bkz: Seçkinelgin, 2004; Ketola, 2009; Şimşek, 2004).

Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme projesinin yarattığı Batılı ve İslami değerler arasındaki bu ayrımın, Türkiye'deki kadın örgütlenmesi üzerinde önemli etkileri olmuştur (Kardam, 2005: 3). Öncelikle, Kemalizm, kadın hareketini bir araç olarak kullanmıştır. Türkiye'de kadın hakları için mücadele, Tanzimat Dönemi ile başlamış ve 1908 devriminden sonra, "kadınlar kendi derneklerini kurarak ve yayın sayılarını arttırarak aktivist olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır" (Kandiyoti, 1991: 43). Fakat, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, Al-Ali (2003: 217)'nin de altını çizdiği gibi, Türkiye'deki kadın hareketinin, Mısır, Cezayir ve Filistin gibi sömürgeleşmiş ülkelerin aksine, "kalkınmaya yönelik ve yenilikçi hedefler" ile tetiklendiğini; "yeni devleti" meşrulaştıracağı için Osmanlı İmparatorluğu'nun İslami köklerinden ayrılması ve seküler ideolojiyi⁷ güçlendirmesi desteklenmiştir (Arat, 1994: 71; ayrıca bkz: Kardam, 2005: 39-40).⁸ Ancak, 1980'lerden beri kadın hareketi, feministlerin yükselişe geçmesi, Kemalizm'e karşı Kürtlerin muhalif seslerinin yükselmesi ve İslamcı örgütler ile Kemalizm arasındaki çatışmalarla birlikte çeşitlenmiştir. Kandiyoti'ye göre (2011a): "1980'ler sonrası yeni nesil feministler, artık cumhuriyetin minnettar kız evlatları olmaktan memnun değildi". Bu kadınlar, kadının toplumdaki yerini sorgulayarak ve kamusal/özel alan ayırımına karşı çıkarak "laik devlet elitleri tarafından sunulan modernist cinsiyet söylemini" sorgulamışlardır (Kardam, 2005: 43, 45).⁹ Fakat bu dönemde kadın hareketinde en belirginleri cinsellik ve baş örtüsü, Kürt sorunu ve sınıf olmak üzere yeni bölünmeler ortaya çıkmıştır (Diner ve Toktaş, 2010: 42; Coşar ve Onbaşı, 2008: 325). Kürt ve İslamcı kadınlar, Kemalistleri "etnomerkezci ve diğer kimlikleri dışlayıcı" olmakla eleştirmişler

(Diner ve Toktaş, 2010: 47). Bu noktalar ışığında, modernleşme dinamikleri ve laiklik-İslam arasındaki gerginliğin, Türkiye’deki kadın hareketinde önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Türkiye’ye odaklanmamın ikinci sebebi de diğer Orta Doğu ülkelerinin aksine, sivil toplumun gelişimine AB’nin öncülük etmesidir ki bu da kadınların örgütlenmesini derinden etkilemiştir. Diğer uluslararası kurumlar ülkede bağışçı olarak bir rol oynasa da¹⁰, Türkiye’nin AB adaylığı sivil toplumun gelişmesi tartışmalarında önemli rol oynamıştır. Bununla beraber, Türkiye, Helsinki Zirvesi’nde (1999) adaylık statüsüne eriştikten sonra bir süre topluluk programlarına da katılmıştır. O zamandan bu yana, “AB, sosyal ve siyasi değişime yol açmak ve demokratik politikaların gelişimini desteklemek hususunda, bir işbirlikçi/yerel kuruluş olarak dikkatini açık bir şekilde Türkiye’deki sivil topluma çevirmiştir” (Kuzmanovic, 2012: 14).¹¹ Böylelikle Türkiye, AB güdümlü bir sivil toplum gelişimi sürecine girmiştir ve bu sürecin belli dönemlerde sekteye uğrayarak da olsa devam ettiği söylenebilir. Bu bağlamda, Türkiye’deki kadın örgütleri AB fonları almaya başlamış ve sonuç olarak bu durum örgütlerin çoğunun odak noktasını değiştirmiş ve bu örgütler, “sivil toplumu” geliştirmeye yönelmiştir.¹² Bu kapsamda gerçekleştirilen projeler, Türkiye’de demokratikleşme sürecinin bir parçası olarak yorumlanabilir (Gazioğlu, 2010) veya bir önceki bölümde belirttiğim gibi, kadın hareketinin STK’laşması olarak eleştirilebilir (Bora ve Günal, 2002: 8-9; Hacıvelioğlu, 2009: 16-17). Bu eleştiriler yapılmış olsa da, AB fonlu sivil toplum programlarının, Türkiye’deki kadın örgütlenmesinin yeniden şekillenmesinde güçlü bir rol oynadığı açıktır.¹³

Türkiye’ye odaklanmamın üçüncü sebebi ise, son zamanlarda sivil toplumun neoliberal ve muhafazakâr değerlerin hâkimiyeti altına girmeye başlaması ve bu durumun kadınlar üzerindeki etkisidir. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin son 4 genel seçimde (2002, 2007, 2011 ve Kasım 2015) oylarını arttırarak elde ettiği zaferler, partinin son 10 yıldan fazla süre zarfında siyasi tartışmaların sınırlarını belirlemesini sağlamıştır. AKP’nin bu süre içindeki yükselişi, partinin Kemalist kesim ve ordudaki elitler ile çatışmalı ilişkisi sebebiyle “laikliğe karşı İslam” tartışmasını yeniden alevlendirmiştir (Uslu, 2008: 82). Buna karşın, parti, sivil topluma muhafazakâr ve neoliberal değerleri bir miktar da olsa yerleştirmeyi başarsa da, aynı zamanda STK’ların çeşitliliğini, askeri yaklaşımdan çok sivil yaklaşımı, Kürt sorunu için demokratik açılımı ve AB sürecinde başlatılan Ceza Hukuku ve Medeni Hukuk, Basın Hukuku, Anti-terör yasasının revizyonu ve AB fonları gibi konuları desteklemiştir.¹⁴ Dahası, ilk AKP Hükümeti, kadın STK’lar başta olmak üzere, sivil toplum örgütleri ile diyalogun sürdürülmesini (Coşar ve Onbaşı, 2008: 326) ve onların cinsiyete duyarlı politikalarını desteklemiştir.¹⁵

Ancak, AB etkisi ve buna bağılı olarak, AKP'nin Türkiye'de demokrasi vaatleri, partinin 3. döneminde azalmaya başlamıştır (2011'den başlayarak) ve AKP, kadın hareketinin protesto ve eleştirileri ile karşılaşmıştır. Otoriter cinsiyet politikaları izleyen AKP Hükümeti, tartışmalı kanunlar ve kararnamele çıkararak, kadın bedenini ve cinselliğini kontrol etmek için ideolojik bir savaş başlatmıştır.¹⁶ Eş zamanlı olarak, 2007 seçimlerinden beri AKP Hükümeti, kadın örgütleri ile diyalogunda daha seçici davranmaya başlamıştır (Coşar ve Onbaşı, 2008: 326). Böylece, AKP'nin sivil toplum desteği ve kadın örgütlerinin buradaki rolü sınırlı ve ideolojik hal almaya başlamış; AKP, STK'ları, politikalarını meşrulaştırmak için bir araç haline getirmiş ve "seçici davranarak radikal ve/veya marjinal varsayılan sınıf ve cinsiyet temelli örgütleri dışarıda bırakmıştır" (Coşar ve Yücesan-Özdemir, 2012: 298). Buna bağılı olarak, parti, birinci ve kısmen ikinci döneminde iken Batı'nın liberal sivil toplum anlayışındaki temel kavramlara kucak açarken, sonrasında gittikçe İslamcı/muhafazakar ve/veya hükümet yanlısı örgütlere yönelmiştir. Sonuç olarak, yukarıdaki tartışmanın işaret ettiği gibi, Türkiye'de sivil toplum alanı bugüne dek çatışmalı bir alan olmuştur.

Yöntem, Örneklem ve Alan Çalışması Üzerine

Bu çalışmanın metodolojik çerçevesini feminist eleştirel söylem analizi çizmektedir. Eleştirel söylem analizi üzerine inşa edilmiş olan bu metodoloji toplumsal cinsiyetin iktidar ilişkilerini şekillendirdiğini vurgular ve var olan toplumsal cinsiyet ilişki koşullarının değişmesi gerektiğini belirterek toplumsal cinsiyet ilişkilerine eleştirel feminist bir bakış açısıyla bakılması gerektiğini söyler (Lazar, 2005: 3). Feminist eleştirel söylem analistlerine göre sosyal pratikler söylemler tarafından kurulmakta ve aynı zamanda söylemleri yansıtmaktadır, yani söylem ve sosyal pratikler arasında karşılıklı bir ilişki vardır; fakat burada önemli olan nokta tüm bunların tarafsız olmadığı, cinsiyetçi olduğudur. Bu noktada bu metodoloji ataerkil sosyal düzenin devamlılığını sağlayan söylemleri eleştirmeyi ve böylece mücadele ve toplumsal dönüşüme katkıyı (Lazar, 2007: 145) amaçlamaktadır. Bu metodoloji Türkiye'de farklı gruplardan gelen kadın aktivistlerin sivil toplum söylemlerinin analiz edilmesinde ve bu söylemlerin cinsiyetçi yanlarının ortaya çıkarılması için kullanılmıştır.

Çalışmamın alan araştırması kısmında Türkiye'nin 4 farklı ilinde (Ankara, İstanbul, Batman ve Diyarbakır) yer alan 10 farklı kadın örgütü üyesi¹⁷ 41 Kemalist, İslamcı, Kürt, Feminist ve anti-kapitalist feminist kadın aktivistle görüştüm ve bu örgütlerden faaliyet raporu, dernek tüzüğü, örgütü ve projelerini tanıtıcı broşürler, raporlar ve yayınlar vb. birtakım dökümanlar topladım. Çalışmamda yer alan kadın gruplarını seçerken amaçlı örnekleme tekniğini kullandım. Bunu yapmak için literatürde hakim olan politik görüş

odaklı kategorizasyonu kullanmak yerine¹⁸, grupların politik duruşlarının yanı sıra AB fonlarıyla ilişkileri, coğrafi konumları, organizasyonel yapıları ve kadın hakları ve feminizme yaklaşımları gibi kriterleri de dikkate aldım. Bu, örgütler arası ve örgüt içi çeşitliliği yansıtmama yardımcı oldu.

Seçmiş olduğum kadın gruplarını tanımlamayı, aralarındaki benzerlik ve farklılıkları görmek açısından önemli buluyorum. Bu kadın grupları arasında Türk Kadınlar Birliği (TKB) ve Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği (TÜKD) Kemalist ideolojiyi benimsemiş olup, kadına devletin Kemalist seküler özelliklerinin koruyucusu olarak yaklaşmaktadır (Esim ve Cindoğlu, 1999: 182). Dernek statüsüne sahip olan bu iki kadın örgütü tüzüklerinde amaçlarını kadının ekonomik, eğitim ve sosyal statüsünü geliştirecek politikalar üretmek ve halkı kadınların insan hakları ve yasal haklar konusunda eğitmek olarak tanımlamaktadır (TÜKD, 1998; TÜKD, 2012). Organizasyonel yapıları itibariyle iki dernek de faaliyetlerini gönüllülük temelli gerçekleştirmektedir. Fonlarla olan ilişkileri açısından TKB, AB fonlarına karşı koşullu ve şüpheli bir bakış açısına sahipken, TÜKD AB fonlarını desteklemektedir. Çalışmam kapsamında, 61 farklı şubesi olan TKB'nin Ankara'da yer alan ana merkezinden kadınlarla görüşürken, 10 tane şubesi olan TÜKD'nin Ankara ofisindeki kadınlarla görüştim. Başkent Kadın Platformu (BKP) ve Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği (AKDER) dindar kadınlar tarafından kurulmuş kadın derneklerdir. AKDER 1997 yılında uygulamaya sokulan başörtüsü yasağını protesto etmek için başörtüsü sebebiyle üniversiteden atılmış ve iş hayatından uzaklaştırılmış olan kadınlar tarafından kurulmuştur. BKP ise başörtüsü yasağını protesto etmenin yanı sıra kuruluş amacını dindar kadınların sekülerizm ve patriarkayı destekleyen dindar kurumlar sebebiyle yaşadığı sorunları belirlemek ve dini doktrinlerin yorumlarında yer alan geleneksel kadın imajı ve modern toplumlarda dindar kadınlara yönelik olan ayrımcılık ile mücadele etmek olarak belirtmektedir (BKP, t.y). Organizasyonel yapıları itibariyle BKP faaliyetlerini gönüllülük temelli sürdürürken, AKDER bünyesinde sınırlı sayıda da olsa profesyonellerin çalıştığı bir dernek olduğu için yarı profesyonel bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. İki derneğin de sırasıyla İstanbul ve Ankara'da yer alan ofislerinde görüşmeler gerçekleştirdim. Ayrıca iki dernek de AB'den fon almaktadır.

KAMER Vakfı (KAMER) ve SELİS Kadın Derneği (SELİS) ise Kürt kadın hareketi içinden çıkmış iki kadın örgütüdür. KAMER'in kurucularının çoğunu Kürtlerin yoğunlukta olduğu bölgelerdeki şiddetten mağdur olmuş Kürt kadınlar oluşturmaktadır (Diner and Toktaş, 2010: 48). Fakat bu noktada KAMER ve SELİS arasındaki temel bir farklılığın altını çizmek gerekir. SELİS, Demokratik Özgür Kadın Hareketi (DÖKH)¹⁹'nin bir üyesi olarak Kürt kadın hareketinin bir parçası olarak kendini tanımlarken, KAMER basılı dokümanlarında ve websitesinde tüm

yapılardan bağımsız olduğunun altını çizmekte ve KAMER'in kurucularından ve aynı zamanda başkanı olan Nebahat Akkoç "bağımsız bir kadın örgütü olarak KAMER'in kadınlar için kadınlarla çalıştıklarını" altını çizmiştir (Akkoç, 2002: 12). Bu temel farklılığa rağmen, iki kadın grubu da töre cinayetleri kisvesinde sunulan kadına yönelik suçlarla savaşmak amacıyla yöntemler geliştirmek (KAMER, t.y.) ve kadına yönelik şiddete karşı kampanyalar düzenlemek için çalışırlar (Duman, 2010). Vakıf statüsüne sahip olan KAMER Diyarbakır'da bir genel merkez olmak üzere 23 şubeye sahipken ve organizasyonel olarak yarı profesyonel bir yapı taşıırken, dernek olarak kurulan SELİS sadece Diyarbakır'da örgütlenmiştir ve gönüllülük üzerinden faaliyetlerini yürütmektedir. Ayrıca KAMER AB fonları alırken, SELİS içinde bu fonlara karşı eleştirel yaklaşımlar söz konusudur.

Uçan Süpürge, Kadın Adayları Destekleme Derneği (KA-DER), AMARGİ ve Sosyalist Feminist Kolektif (SFK) çalışmamda yer alan feminist örgütlerdir.²⁰ KA-DER ve Uçan Süpürge liberal feminist yaklaşıma daha yakın bir noktada konumlandırılabilirken, AMARGİ ve SFK sol görüşlü, anti-kapitalist bir pozisyona sahiptir. Bu bakımdan KA-DER genel olarak kadın ve erkeğin hayatın tüm alanlarında ve özel olarak ise tüm seçilmiş ve atanmış karar alma pozisyonlarda eşit temsilini savunmak için kurulmuşken (KA-DER, 2010), Uçan Süpürge medya ve diğer iletişim ağları aracılığıyla diyalog ortamını genişleterek ve iletişim ağları yaratarak Türkiye'deki kadın örgütlerini güçlendirmeyi, kadınların toplumsal alandaki görünürlüğünü ve toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalığını arttırmayı amaçlamaktadır (Flying Broom, 2011). İki örgüt de yasal olarak dernek statüsüne sahiptir ve ikisi de AB fonları almaktadır. Bu iki dernek de gönüllüler yanı sıra profesyonellerin de çalıştığı dernekler oldukları için yarı-profesyonel bir yapıya sahiptir. Çalışmam kapsamında Ankara'da yer alan Uçan Süpürge ofisinden kadınlarla görüşürken, KA-DER'in İstanbul'da yer alan genel merkezindeki kadınlarla görüşüm.

SFK ve AMARGİ²¹ derneği tabandan gelen feminist örgütlenmelerdir. Farklı feminist eğilimlerden gelen AMARGİ'deki kadınlar ne yapmaya çalıştıklarını 'Yaşamak en önemli akademik faaliyettir' adlı broşürlerinde şöyle açıklamaktadırlar: "Amargi'de örgütleniyoruz. Feminizmi işte evde sokakta partilerde örgütlerde her yerde yaygınlaştırmak istiyoruz. Yaşadığımız coğrafyanın her bölgesindeki kadınların kendi aralarındaki farklılıkları dışlamadan dayanışmayı amaçlıyoruz. Erkek aklı sorguluyoruz ve tavır alıyoruz. Amargide hayatı dönüştürürken öğreniyoruz" (Amargi, t.y.). SFK ise kendini sosyalist feminist olarak tanımlayan kadınların oluşturduğu, sosyalist feminizmi "kadın kurtuluş mücadelesinin bir bileşeni ve feminizm-içi bir ayrım" olarak gören bir kolektiftir (SFK, 2008).²² Dernek statüsüne sahip olan AMARGİ AB fonlarına karşı koşullu ve şüpheli bir yaklaşıma sahipken, herhangi bir yasal statüye

sahip olmayan kolektif olarak kurulmuş olan SFK AB fonlarını reddetmektedir. Ayrıca, AMARGİ'li kadınlar AMARGİ'nin yasal olarak dernek statüsüne sahip olsa da bir dernek başkanına sahip olmayarak ve dernek içi hiyerarşik bir yapı gözetmeyerek bu statüyü uygulamada gerçekleştirmediğinin altını çizerek.

Yukarda bahsettiğim örgütlerden ilk olarak çalışmamda kilit kişiler olarak düşündüğüm kadınlara ulaştım ve sonrasında kartopu tekniği ile görüşmeci sayımı genişlettim. Her bir örgütten en az 3 en fazla 5 kadınla görüşme şansım oldu. Görüşme yaptığım kadınların neredeyse hepsi üniversite mezunu iken 5'i lise, 6'sı yüksek lisans ve 3'ü doktora mezunu idi. Görüşmecilerimin çoğu çalışırken, sadece 6 tanesi emekliydi. En küçük grubu 61-70 yaş arasında yer alan kadınlar oluştururken, 20-30 ve 41-50 yaş arasında yer alan görüşmeciler en geniş iki grubu oluşturmaktaydı.²³ Ayrıca çeşitliliği artırmak için dernek başkanı, genel sekreter, yürütme kurulu üyesi, dernek üyesi ve dernek çalışanı olmak üzere farklı pozisyonlarda yer alan kadınlarla görüşmeye özen gösterdim.

Görüşme tekniği, kadınların tecrübelerini ve bu tecrübelerin içinde şekillendiği bağlamları araştırmak için feminist araştırmacıların kullandığı etkili bir araştırma aracıdır (De Vault ve Gross, 2012: 229). Diğer bir deyişle, görüşme tekniği çalışmaya katılanlara "ses veren" bir metottur (Sprague, 2005: 120).²⁴ Bu çalışma kapsamında, Mayıs-Ağustos 2012 tarihleri arasında 10 örgütten 41 kadın aktivist ile açık uçlu ve yarı-yapılandırılmış ortalama 1.5 saat süren derinlemesine görüşmeler yaptım. Görüşmecilerimle beraber aldığımız karar doğrultusunda genelde örgüt ortamlarında ve bazı durumlarda ise kafe veya restoranlarda buluştuk. Görüşmeler demografi, sivil toplum ve iktidar ilişkileri, kadınların sivil toplum, devlet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiler üzerine görüşleri, feminizm anlayışları, AB-Türkiye ve AB'nin sivil topluma yönelik özellikle Türkiye özelinde yaklaşımı üzerine değerlendirmeleri, kadınların grup içi ve dışı faaliyetleri, grubun organizasyonel yapısı, projeleri ve Türkiye gündemi üzerine genel sorular çerçevesinde şekillendi. Görüşme sürecinde feminist araştırma etiğine bağlı kalmaya çalıştım. Genel olarak araştırmanın kadın aktivistlerle birlikte kurduğumuz bilginin bir ürünü olduğunu savundum ve bu sebeple geleneksel araştırma yaklaşımının öngördüğü "nesnellik, rasyonellik, ayrılık ve mesafe"nin aksine, görüşmecilerimle açık, transparan, hiyerarşisiz, iki taraflı bir ilişki kurmaya özen gösterdim (Reinharz, 1992: 24; Ackerly and True, 2010; Reinharz and Chase, 2003; Reinharz, 1992; Oakley, 1981). Bu niyetime rağmen, bir görüşmecimin "bu ortamda tam olarak eşit olamayız çünkü soruları sen soruyorsun" ifadesi tam bir eşitliğin imkansızlığını bana hatırlattı.

Türkiye’deki Kadın Aktivistlerin Sivil Toplum Söylemleri: Alternatif Söylemler Mümkün mü?

Bu bölümde, derinlemesine görüşmeler ve grup dokümanları üzerinden kadın aktivistlerin sivil toplum söylemlerini analiz ederken iki soruya cevap vermeye çalışacağım. İlk sorum, kadın aktivistlerin günümüzde ürettikleri sivil toplum söylemlerinin neler olduğu, bu söylemlerin içinde bulunduğu bağlam içinde nasıl ve hangi gruplar tarafından kurulduğu ve bu söylemler arasında hangilerinin daha hakim bir konumda olduğu üzerinedir. İkinci sorum ise bu söylemler ışığında kadın aktivistlerin ne ölçüde ve hangi şekillerde hâkim cinsiyetçi ve liberal/neoliberal sivil toplum anlayışına alternatif görüşler üretebildikleridir. Bu iki soruya cevap olarak kadın katılımcıların söylemlerinin çalışmamın teorik çerçevesini çizdiğim kısımda belirttiğim gibi Türkiye’de devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmaların bakış açıları açısından yaygın olan gruplamayı bir ölçüde yansıttığını söyleyebilirim. Bu sebeple kadınların söylemlerini bu gruplamayı yansıtacak şekilde üç ana kategori altında toplayacağım: a. liberal bakış b. eleştirel bakış ve c. radikal bakış. Her bir ana başlık altında bahsi geçen söylemlere kadın katılımcıların hangi meseleler çerçevesinde referans verdiğine değinerek örgüt içi ve örgütler arası çatışma ve benzerliklere yer vereceğim.

Liberal Bakış: “Gönüllü, Bağımsız ve Aracı Bir Sivil Toplum”

Liberal bakış, gördüğüm kadın aktivistlerin sıklıkla referans verdikleri “gönüllülük”, “bağımsızlık” ve “aracılık” söylemleri üzerine inşa edilmiştir. Şu noktayı belirtmeliyim ki, Türkiye’deki hakim liberal sivil toplum anlayışını yansıtan bu söylemler kadınlar tarafından belli ölçülerde müzarekere edilmiştir.

i. Gönüllülük söylemi

Kemalist, İslamcı örgütler ve KA-DER’den kadınlar gönüllülük söylemi çerçevesinde sivil toplumu, özellikle kadınlar için, gönüllü faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir alan olarak tanımlarlar.²⁵ Bu örgütlerde yer alan kadın görüşmeciler, gönüllülüğü hiçbir kişisel faydanın hedeflenmediği sivil toplumun kaçınılmaz bir prensibi olduğunu dile getirmişlerdir. TKB’nin en kıdemli üyelerinden Sevda bu durumu şöyle ifade eder: “Sivil toplumun, takdir edilmesi gereken yanı gönüllülük. Emeğiniz, paranız zamanınız çabanız her şeyinizi böyle bir amaç uğruna yapıyorsunuz ve karşılığı yok”.²⁶ KA-DER’den neredeyse tüm kadınlar bu bakış açısını destekler bir tavır alarak, ‘gönüllülük’ ve ‘hür irade’nin sivil toplumun temel ilkeleri olduğunun altını çizmişler ve bir derneğe rehberlik eden önemli iki prensip olduğunu söylemişlerdir. Çok benzer bir şekilde, AKDER’in en genç üyesi Birsen “sivil toplumu tamamen gönüllü olarak kendi iradesiyle hareket eden, aynı düşüncüyü paylaşan ve aynı konuda hemfikir

olan insanların oluşturduğu topluma faydalı olmayı amaçlayan bir grup olarak görüyorum” der.²⁷ Bu noktada diyebilirim ki, çalışmamda yer alan İslamcı kadınlar sivil toplumun gönüllülük yönüne yukarıda bahsettiğim kadın görüşmecilerden daha az referans vermişlerdir. Fakat, yayınlarında sivil toplumda ‘gönüllülük prensibini’ dile getirirler. Örneğin, AKDER’in hazırlamış olduğu bir broşürde sivil toplum örgütlerinde gönüllülük algısının pompalandığı aşıkardır: “AKDER hak arama mücadelesini ulusal ve uluslararası tüm platformlarda sürdüren gönüllülük esasına dayalı bir sivil toplum kuruluşudur” (AKDER, t.y.).

TKB, TÜKD ve KA-DER’den görüştüğüm bazı kadınlar gönüllülük üzerinden kurulan bir sivil toplum alanında kadın aktivistlerin kimliklerini “sorumluluk” temelinde anlamlandırmakta ve ‘sorumluluk’, ‘görev’ ve ‘adanimışlık’ gibi kavramları ‘gönüllü bir kadın olmak’ ile özdeşleştirmektedirler. Bu noktada, görüştüğüm kadınların hiçbir yarar beklemeden sivil hizmetini yerine getiren ve sivil toplumu geliştirme ve kadın haklarını güçlendirme misyonunu üstlenen bir kadın imgesi yaratarak sivil toplumun cinsiyetçi yönünü ön plana çıkardıklarını söyleyebilirim. Bu durum, bu gruplardan gelen kadın katılımcıların ‘gerçek’ sivil toplum vurgusunda da vardır. Sivil toplumda kadının rolünün altını çizen bu görüşe göre, bugüne dek sadece kadın örgütleri gerçek bir STK olma şansını yakalamıştır. TKB’nin eski üyelerinden Tansu bu durumu şöyle dile getirir: “Sadece kadın örgütleri sivil toplum bilincine sahip....Diğer örgütlerde bu bilinç kadın örgütlerinde olduğu kadar gelişmiş durumda değil malesef”.²⁸

Sorumluluk ilkesi ile bağlantılı olarak, gönüllülüğün sosyal aktivite ile özdeşleştirilmemesi gerektiği, gönüllülüğün kurumsallaşmanın önünde bir engel olarak duran ‘disiplinsizlik’ anlamına gelmediği TKB ve KA-DER’den kadın görüşmecilerin dikkat çektiği bir konudur. Örneğin, TKB’den bir kadın katılımcı şöyle der: “Sivil toplum sosyal faaliyet olmamalı. Boş vakitlerde yapılacak bir iş olmamalı. Bunun bir yere varmayacağını düşünüyorum”.²⁹ Ayrıca, çalışmamda yer alan Kemalist kadınlar sivil toplum içinde kadın gruplarının ‘eğitici’, ‘aydınlatıcı’ ve ‘bilinç-yükseltici’ rollerini ‘sorumlu-gönüllülük’ kavramsallaştırması içinde ele almış, STK’ların ‘halka inmesi’ ve onları bilgilendirmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Örneğin TÜKD’li bir kadın katılımcı şöyle der: “Halka nasıl ineceğiz bu da sivil toplumda çok önemli bir sorun. Halka inebilmek için de gidip onların düzeyinde onlara o konuyu anlatacak daha fazla broşürlü, ne bileyim ben daha basite indirgenmiş sloganlarla, yazılarla, konuşmacılarla erişebilmemiz gerekiyor”.³⁰ Sorumlu gönüllülük kapsamında dile getirilen sivil toplum alanında kadının aydınlatıcı ve eğitici rolü vurgusu, modernleşme söyleminin bir ögesi olan “Kemalist kadının, sıradan cahil halkın karşısında aydın liderler olarak ataerkil ve yukardan aşağı bir şekilde konumlanması” görüşünü pekiştirmektedir ve bu noktada Kadioğlu (1998: 94)’nun belirttiği gibi, bu görüş

Türkiye Cumhuriyeti'nun kuruluşundan bu yana Kemalist eğitim misyonunun bir elementi olmuştur.

Profesyonelleşme gönüllülük kavramı ile kullanılan diğer bir kavramdır. Kemalist örgütlerden kadınlar STK'ların profesyonelleşmesini gönüllülük anlayışını yok ettiği ve sivil toplum bilincinden yoksun olduğu için eleştirirler. Bu kapsamda 'gerçek' sivil toplum ifadesi ile tekrar karşılaşırız. "Gerçek" sivil toplum gönüllülük odaklı ve siyasi otoriteden ayrı olarak tanımlanırken, 'sözde' STKlar profesyonel, çıkar-odaklı, erkek egemen ve siyasi iktidara yakın olanlardır. Bunun aksine, TKB, TÜKD ve KA-DER üyesi bazı kadınlar gönüllülük ve profesyonelleşmenin birbirini tamamlayan ilkeler olduğunu düşünürler. TKB'den Lale "hayatımı sürdürmek için çalışmak zorundayım ama hem çalışmak hem de dernekte bulunmak çok da kolay olmuyor. Onun için kesinlikle gönüllülerin yanında profesyonel bir takım da olmalı" der³¹. Benzer bir şekilde, KA-DER'den bir görüşmecim durumu şöyle açıklar: "Sivil toplumda bir gönüllülük faktörünün olması iyi bir şey... Batı'da [sivil toplum] fazla kurumsal, fazla profesyonel, bizde de fazla amatör, bunun biraz daha ortalması gerekiyor".³²

ii. Bağımsızlık söylemi

SFK ve AMARGİ dışındaki tüm gruplardan kadın görüşmeciler "bağımsız sivil toplum" söylemini üretirler ve bu söylemin iki boyutuna vurgu yaparlar. İlki, STKların "politika ve ideolojiler üstü" olmasına referans verirken, diğeri spesifik olarak sivil toplumun devlet/hükümetten bağımsız olması gerektiğine odaklanır. Bağımsızlığın sivil toplumda herhangi bir ideoloji veya siyasi parti ya da örgüte yakınlığın pejoratif anlamla yüklediği ilk boyutu, daha çok Kemalist örgütlerden ve KAMER'li kadınların söylemlerinde görmekteyiz. Örneğin TÜKD'den Nurdan "biz bağımsızız. Bir siyasi görüş gütmüyoruz burada, veya bir siyasi örgütün bir bölümü değiliz... Kendimizce, bağımsız ve özgür bir yapımız var"³³ derken, benzer şekilde KAMER'li kadınlardan Elif de sivil toplum örgütü olarak "bir siyasi parti ya da örgütün politikası ya da ideolojisini savunmamak"³⁴ boyutuna dikkat çeker.

Sivil toplum örgütlerinin ideolojiden bağımsız olması konusundaki ısrar, kadınlar arası dayanışma noktasında da yüceltilen bir noktadır. Bir kimlik olarak "kadınlık"ın, ideolojik tanımlamalara bakmaksızın kadın STK'lar için ortak bir zemin oluşturduğu Kemalist gruplardan katılımcıların dile getirdiği bir nokta olmuştur. Örneğin, TKB'den Lale bu durumu şu şekilde aktarır:

Şöyle ilginç bir olay var kadın konusunda: İnsanlar, dernek çalışanları kadın duyarlılığına sahip olduklarından bir noktada birleşebiliyorlar. Siyasi düşünce bir yere kaldırılıyor. O zaman işte örgütlülük, sivil toplum ortaya çıkıyor....

Artık siyasi görüşe bakmadan, yani açık/kapalı, İslama inanan/inanmayana bakılmadan, sadece kadına duyarlı politikalar geliştirmek üzere kadın için ne yapılabilir odaklanıyoruz.³⁵

Fakat, konuyu biraz daha irdeledikten sonra görülen şudur ki Kemalist gruplardan birtakım görüşmeciler için bahsettikleri kadın dayanışması limitleri olan bir yapıya sahiptir. Bu kadınlar, İslamcı kimlik ve inanç göstergelerini problemleri bulmaktadırlar ve bu noktada TKB'den Buket'in sözleri çarpıcıdır çünkü bir taraftan başörtülü kadınlarla işbirliğinin gerekli olduğunu kabul ederken, diğer taraftan kamusal alanda başörtülü bir kadın görmeye tahammül edemediğini söyler: “Ben bakanlıkta [Çevre Bakanlığı] emekli olduğum binaya gittiğim zaman, masalarda türbanlı kadınları gördüğüm zaman çok rahatsız oluyorum... Yani bir kere gelişmiş bir toplumda olmaması gereken bir görüntü diye düşünüyorum. Şu geldiğimiz çağda, şey gibi geliyor bana, ilkellik gibi”.³⁶ Sekülerizm-İslam ayrımının yeniden üretilmesiyle birlikte bağımsızlık söylemi, Kemalistler için “eğitilmiş, şehirli ve başörtüsü takmayan” Cumhuriyetçi kadın ideali ile sınırlandırılır (Özçetin, 2009: 106). Diğer bir deyişle, Cumhuriyetçi kadın modeli bağımsızlık söylemi bağlamına oturtulduğunda, çalışmamda yer alan Kemalist kadın gruplarının sivil toplum vizyonlarında ideolojik duruşlarını bizlere unutturmadıklarını söyleyebiliriz.

Bağımsızlık söyleminin ikinci boyutu ise yukarıda bahsettiğim gibi “sivil toplumun devlet ve/veya hükümetten bağımsız” olması ve böylece tarafsızlığını koruyabilmesidir. Bu noktada hükümetin kontrolü altında olmayan, bağımsız bir yerde konumlandırılan ‘özgür’ bir sivil toplumdan bahsedilmektedir. Bu özgürlük anlayışı Kemalist, İslamcı gruplar ve KAMER'den gelen çoğu kadın görüşmeci tarafından ‘hükümet yanlısı’ ve ‘hükümet karşıtı’ ya da ‘bağımsız’ ve ‘tarafli’ örgütler ikiliği üzerinden kurulmakta ve bu karşıtlık üzerinden STK'ları yeniden kategorize etmektedirler. Örneğin, TKB'den Lale İslamcı kadın örgütleri gibi hükümet yanlısı örgütlerin sivil toplum ve hükümet arasındaki ilişkiyi bulandırdığını şu şekilde ifade eder: “Derneğimiz çağdaş demokrasi kurallarına uyan bir dernek. Diğer dernek de türbanlı kadınların oluşturduğu bir dernek, hükümet yanlısı, bütün istedikleri oluyor, salon kirası alınıyor, bir yerde toplantı olacaksa bedava otobüsler kaldırılıyor. Kolaylaştırılıyor işleri. Ama biz kendi cebimizden para harcayarak yapıyoruz”.³⁷ Başörtülü kadınların bulunduğu örgütleri hükümet yanlısı olarak nitelendiren TKB'den Lale'nin aksine, İslamcı kadın örgütlerinden gelen katılımcılar spesifik olarak başka bir örgütü hükümet yanlısı ya da karşıtı olarak belirtmeden, sivil toplum üzerinde devlet/hükümet gibi yapıların kontrolünün ortadan kaldırılması gerektiğini söylerler. Çünkü bunun sivil toplumun özgürlüğünü ve eleştirel yönünü tehdit eden bir öge olduğunu belirtirler. Örneğin AKDER'den Birsen “sivil toplum, AKP yandaşlığına

karşı güçlü olmalı sivil toplum gerçekten güçlü olursa, devlet iktidarı ile başedebilir” der³⁸; fakat bunun Türkiye’de gerçekleştirilemediğini BKP’den Ayşe dile getirir: “Türkiye’ye baktığımızda, ... politikayı belirleyecek veya politikayı besleyecek bir sivil toplum maalesef çok zayıf. Güçlü bir sivil toplum insanların devletten otonom olarak kendi hakları olduğunun farkına varması ile olur”.³⁹ KAMER ise bağımsızlık prensibini her yerde dile getiren bir kadın vakfıdır. KAMER tarafından hazırlanan “İstersek Biter” kitabında bağımsızlık prensibinin farkındalık grupları sonucunda üretilen en önemli politikaları olduğunun altı çizilir: “Kendimiz için bağımsız durup, düşünebileceğimiz, tartışıp fikir oluşturacağımız bağımsız bir alan yarattık. Ondan sonra bizim, her birimizin de söyleyecek bir sözü oldu” (KAMER, 2011: 112). Bu noktada devletin STK’lar üzerinde kontrol kurmasının kabul edilebilir bir durum olmadığını belirterek, STK’ları Ticaret Odası gibi çıkar odaklı ve hükümete yakın kuruluşlardan ayıran ‘tarafsızlık’ yaklaşımını savunurlar.⁴⁰

Burada belirtilmesi gereken nokta ise KAMER’in bağımsızlık anlayışının diğer gruplardaki kadınların söylemlerinden ne şekillerde ayrıldığı ve bunun kaynağıdır. Çalışmamda yer alan KAMER’li kadınlar için bağımsızlık sadece hükümet yanlısı/hükümet karşıtlığı ikiliği üzerinden kurulamaz. Sivil toplum örgütleri ile etnik kimlik üzerinden kurulan bağlar da sıkıntılıdır ve bağımsızlık anlayışı etnik farklılıkları aşmak için önemlidir. KAMER’den Nuray bu durumu aşağıdaki gibi ifade eder:

10 sene önce hiçbir beraberlik yakalayamadığımız bir dolu kadın kuruluşu oldu, o kadınlarla beraber bir kahve içtiğimizde başka türlüydük ama bir iş planlamaya başladığımız zaman onların dışarı çıkıp birine telefon açması gerekiyordu, birinden izin alması gerekiyordu ve iş değişiyordu. Ama şimdi giderek bağımsızlaşan, farkında olan ve empati kurmaya çalışan, [Kürt] kimliğini hafifletip yanındakine de yer açmaya çalışan kadınlar çoğalmaya başladı.⁴¹

Bu durum, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yıllardır süren Türkiye devleti ve Kürtler arasındaki çatışma ortamı, ve bunun bölgedeki örgütler arası ilişkilere yansımaları sonucu KAMER’in tarafsızlığını korumak için bu çatışma ortamından uzak durma politikası olarak açıklanabilir. Fakat, bu koşullarda tüm çabalarına rağmen bağımsızlığı korumakta zorlandıklarını dile getiren KAMER’li görüşmecilerim, ya devlet yetkilileri tarafından Kürt siyasi hareketine yakın olmakla, ya da Kürt siyasi hareketi tarafından da devlete yakın olmakla eleştirildiklerini belirttiler. Bu durumda bağımsızlığını kanıtlamak ve bölgede güven kazanmak KAMER’in devam eden çabalarından biridir diyebiliriz.

Hükümetten/devletten bağımsızlık noktasında Kemalist, İslamcı gruplar ve Uçan Süpürge’den kadınlar finansal bağımsızlığa da dikkat çekerler ve devlet

tarafından desteklenen STK'lara, bağımsızlığı baltaladıkları için negatif anlamlar yüklerler. Örneğin TÜKD'den Nurdan der ki "... Devletten, bir ekonomik kaynak, bir şey beklemek, benim sivil toplum anlayışıma ve mantığıma aykırıdır".⁴² Fakat kadınlar finansal kaynak reddini değiştirilemez bir prensip olarak görmezler. Birçok sivil toplum örgütünün karşılaştığı finansal sorunlar sebebiyle, Kemalist gruplardan bazı katılımcılar devlet yardımının projeleri desteklemek ve temel kaynakları satın almak için kullanıldığı ölçüde kabul edilebileceğini söylerler. İslamcı kadınlar da benzer bir şekilde, bağımsız bir şekilde tahsis edildiği müddetçe, STK'ların devlet desteği alabileceğini söyler. Fakat, KA-DER'den Rezan devletin sadece belli noktalarda sivil topluma yardım etmesi gerektiğini şu sözlerle ifade eder: "Ben şahsen sivil topluma devletin yardımda bulunmasını hiç doğru bulmuyorum... Kira yardımı ve bir çalışanın sigortasını yapmak dışında hiçbir şeye yardım etmemeli. O da süreklilik adına. Burada amaç bağımlılık ilişkisi kurmamak".⁴³

iii. STK'lar: Devlet ve toplum arasında aracı kurum söylemi

Kemalist, İslamcı örgütler, KAMER, KA-DER ve Uçan Süpürge'den kadınlar sivil toplumu, hangi hükümet görevde olursa olsun devlet ve toplum arasında aracı bir ajan olarak tanımlarlar. TKB'den Sevdâ bu konudaki görüşünü şöyle aktarır: "siyasi iktidarlarda hangi parti olursa olsun normalinde biz şunu istiyoruz: Siyasi iktidarların sivil toplum ile yakın ilişkisi olmalı ve hatta sivil toplumu desteklemeli. Çünkü biz halkın gözü kulağı sesiyiz, örgütlü sesiyiz".⁴⁴ Benzer bir şekilde BKP'den Begüm, "benim anladığım sivil toplum halk ile iktidar arasında bir yerde ama halkın yanından iktidara bakan bir yerde olması gereken bir kurumdur" der.⁴⁵ BKP'nin 'Siyasal ve sosyal krizlerin çözümü demokrasi' başlıklı 17 Aralık 2013 yolsuzluk kriziyle ilgili yaptığı basın açıklaması ile "sivil toplum örgütlerinin karar alma süreçlerine katılımının önemi vurgulanır ve sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla milli iradenin karar alma süreçlerine yansımalarının mümkün ve gerekli" olduğunun altı çizilir (BKP, 2014). KAMER de 'İstersek Biter (2011)' kitabında kamu kuruluşları ile işbirliklerinin arttırılmasını amaçladıklarını belirtir. Bu söylem devlet ve sivil toplum arasındaki diyalogun önemine vurgu yaparak, sivil topluma hükümet politikalarını şekillendirmek ve baskı kurma gibi aktif bir rol yüklemektedir. Örneğin, KAMER'den Seda sivil toplum ve devlet arasındaki diyalogun nasıl verimli bir şekilde işlediğini göstermek için aktivist kadınların Medeni Kanunu değiştirmek için kurdukları platformu örnek verir.

Uçan Süpürge ve KA-DER'den bazı kadın görüşmeciler diğer kadın gruplarından farklı olarak aracı sivil toplum rolüne araçsal bir açıdan yaklaşırlar. Devletin pazarlık edilecek bir partner olma rolünün önemini vurgularlar çünkü belli bir maliyeti olsa da devletin yanında durmanın belli kaynaklara, özellikle faydalı bilgilere ulaşmayı sağladığını belirtirler. KA-DER çalışanı Çiçek bu konuyu şöyle

açıklar: “Bir konuda yapılacak olan bir toplantıda bugün iktidara ters düşecek birşey söylersen o toplantının katılımcısı olamıyorsun ve gelişmelerden de haberdar olamıyorsun. Ama ters düşmezsen olabiliyorsun”.⁴⁶

Burada belirtilmesi gereken başka bir nokta ise Kemalist, İslamcı gruplardan ve KAMER’den katılımcıların aracılık rolünün idealize edilmiş haliyle Türkiye’de uygulanış biçimi arasındaki boşluğu dile getirmeleridir. Bu kadınlar, idealde varılması gereken aracılık görevini Türkiye’de uygulamanın zor olduğundan bahsederler. Bu kapsamda örneğin Kemalist kadınlar, AKP hükümetinin Kemal Atatürk’ün fikirlerini ve Cumhuriyetçi seküler devleti savunan dernekleri, ‘hükümet karşıtı’ etiketi yapıştirarak karar-alım süreçlerine katılımını kısıtladığını ya da fon kaynaklarında kısıntıya giderek marjinalleştirdiğini söylerler. Görüştüğüm İslamcı kadınlar ise, AKP rejiminde görece daha fazla görünür konumda olsalar da hükümeti etkileme kapasiteleri konusuna biraz sakıncalı yaklaşırlar ve AKP hükümeti ile ilişkilerinde göreceli olarak dışlanmalarında kendilerini ‘hükümet yanlısı’ kuruluşlar ile aralarına mesafe koymalarına bağlarlar. KAMER’li kadın katılımcılar ise AKP hükümetinin cinsiyetçi politikaları sebebiyle STK’ların aracılık rolünü gerçekleştiremediklerini söylerler. KAMER’de Nuray durumu şöyle ifade eder:

Devlet ile daha çok diyaloga dayalı, karşılıklı birbirini anlamaya dinlemeye dayalı bir ilişki geliştirmeye çalışıyoruz. Bu oluyor mu? Elbette olmuyor. Yani politik farklılıklar var. Mesela şuanda hükümet daha çok ailenin korunması üzerine bir dil kuruyor, politika geliştiriyor. Biz ise buna karşı çıkıyoruz.... Yani kavgamız bitmiyor ama daha çok konuşmaya, diyaloga dayalı yöntemler geliştirmeye çalışıyoruz.⁴⁷

Benzer bir şekilde, BKP’den bazı kadınlar örgütlerinin marjinalize edilmesini cinsiyetçi bir dışlanma sürecine referans vererek açıklarlar. Örneğin, bu örgütten Nurten “hükümetin kadın konusunda çalışan kadın örgütlerini küçümseyen ve değersizleştiren bir bakış açısı var. Bu kadın derneklerini kötü şekilde etkiliyor.” der ve bu tavrın arkasında yatan nedenin erkek egemen bakış açısının hakimiyeti ve erkeklerin otorite kaybetme korkusu olduğunu belirtir.⁴⁸

Sonuç olarak, çalışmamda yer alan birçok kadın tarafından liberal bakış başlığı altında - Türkiye’deki uygulamaları istenildiği gibi olmasa da – ‘gönüllülük temelli’, ‘bağımsız’ ve ‘aracı’ bir sivil toplum idealinin kurulduğunu görüyoruz. Fakat bu liberal idealin sınırlarının ‘sorumlu-gönüllülük’, ‘gönüllülük-profesyonelleşme ortaklığı’, ‘hükümet yanlısı-karşıtı örgütler’, ‘araçsal aracılık’ gibi kavramsallaştırmalarla müzakere edildiği de bir gerçektir. Ayrıca, görüşmeler sonunda edindiğim bulgular kadınların bu üç kavram çerçevesinde ortak bir dil oluştursalar da, kavramlara atfettikleri anlamların tecrübeleri ve

politik duruşları çerçevesinde farklılaştığını bize gösteriyor. Buna ek olarak, daha çok Kemalist kadınların dile getirdiği gönüllü, eğitici, aydınlatıcı kadın imgesi, 'gerçek' STK'ların kadınlar tarafından kurulduğu vurgusu kadınların sivil toplum alanındaki konumlarını ön plana çıkarırken, KAMER ve BKP'den birkaç kadının, kadın STK'ların devletin cinsiyetçi politikaları ve bunun sebep olduğu cinsiyetçi dışlanma süreci sebebiyle devlet ve toplum arasında aracılık rolünü gerçekleştiremediklerine ilişkin sözleri cinsiyetçi politikaların sivil topluma yansımaları yönüne işaret etmektedir.

Eleştirel Bakış: "Muhalif, Hiyerarşisiz ve Demokratik Bir Sivil Toplum"

Çalışmamda yer alan kadın aktivistler, eleştirel bakış ile sivil toplumun muhalif, hiyerarşi içermeyen ve demokratik bir yapıya sahip olması gerektiğini fakat Türkiye'deki sivil toplum pratiklerinin bu yapıyı pek de mümkün kılmadığını tecrübeleri üzerinden aktarırlar.

i. Muhalif söylem

TKB, BKP ve SELİS'ten kadın görüşmecilerim sivil toplumun muhalif bir söylem ile sistem karşıtı bir ajan olması gerektiğini savunurlar. Örneğin, TKB'li kadınlara göre, Türkiye'de sistemi kuran AKP rejimidir ve bu noktada AKP iktidarının, protesto hakkına getirdiği kısıtlamalar, Ergenekon ve Balyoz operasyonları gibi baskıcı ve laiklik karşıtı yönlerinden rahatsızlık ve endişelerini dile getirirler. Bu endişeler temelinde çalışmamda yer alan Kemalist kadınlar, sivil toplum içinde muhalif olmayan ve sistem yanlısı / muhalif ve sistem karşıtı olmak üzere ikili bir karşıtlık yaratırlar. TKB'den Tansu bu durumu şöyle ifade eder: "Türkiye'de sivil toplum örgütü dediğiniz zaman, iki grup var. Bir tarafta sistemin dışına atılıp bertaraf olanlar, diğer tarafta sistemin tarafında olup birçok olanağa sahip olanlar".⁴⁹ Bu kategorizasyonu kullanarak İslamcı örgütleri sistem yanlısı; kendi örgütlerini ise sistem karşıtı örgütler olarak tanımlayarak Türkiye kadın hareketinde bugüne dek hakimiyetini sürdürmüş olan laik/İslamcı polarizasyonunu yeniden üretmiş olurlar. Fakat burda sistem karşıtı kadın örgütlerinin kaderinin marjinalleştirilme ve fırsatlardan uzak tutulma olduğunu da bize hatırlatırlar.

İslamcı kadınlar içinde küçük bir grup olsa da, sistem onlara göre genel olarak devlet geleneği ve ideolojisi, özelde ise Cumhuriyetçi devlet otoritesidir. Görüldüğü gibi, Kemalist kadınların aksine muhalif söylem laik ve devletin Cumhuriyetçi otoriter ideolojisinin eleştirisi üzerine kurulur. Bu bağlamda, sivil toplum kurulu sisteme bir alternatif, insanların devlete karşı eleştirilerini dile getirdikleri bir platform olarak kurgulanır. BKP'den Nurten tutkuyla muhalif sivil toplum değerlerini savunduğu alıntıda şunları söyler: "Sivil toplum benim için, normal kamu kurumunun dışında kalmış olan mevcut olan sistemden daha

farklı düşünen ... direkt kendisiyle bir ilgisi olmasa da tüm dünyayla ilgili her türlü sıkıntısı derdi olmaktadır... sivil toplum mevcut olan sisteme alternatifler üretebilmektir”.⁵⁰

Yukarıdaki görüşlerden farklı olarak, SELİS’li kadınlar sistem karşıtlığını ‘devlet ve iktidar karşıtlığı’ olarak tanımlar. Bahsi geçen kurumlar bütünü olarak tanımlanan devlet ‘erkek’ bir devlettir ve bazı grupları/insanları ötekileştiren bir role sahiptir. Burada, Kemalist ve İslamcı kadınlara göre daha soyut ve mutlak bir devlet eleştirisi görmekteyiz; diğer bir deyişle, eleştiri noktası hükümetler tarafından kontrol edilen belirli bir devlet yapısından ziyade devlet fikrinin kendisidir. SELİS’den Reşide bu durumu şöyle açıklar: “Biz devlet yaklaşımına karşıyız. Devletin olduğu yerde, iktidar ve baskı vardır”.⁵¹ Devlet ve kapitalizmin içiçe geçişini sivil toplumun piyasalaşmasına sebep olduğunu söyleyen SELİS’li kadın aktivistler, bu bağlamda fonlanan projeleri eleştirirler ve fonlu projelerin sivil toplumda iktidar alanları yarattığını ve sivil toplumun muhalif yönünü aşındırdığının altını çizerek. Konformist ve muhalif sivil toplum ayrımı yapan bu ifade, Kemalist ve İslamcı grupların yaptığı gibi bu ayrımı seküler ve İslamcı ayrımı üzerine kurmanın aksine fonlanan sivil toplum kuruluşlarını fon almayanların karşısına konumlandırarak ilkinde itaat eden, muhalif olmayan erkek egemen roller yüklemektedir. Ayrıca, sivil toplum içinde kadın örgütlerine özel bir önem atfeden SELİS’den Gökten şöyle der: “Türkiye’de STK’ların kendilerine has gündemlerinin olmadığını, iktidar politikaları çerçevesinde bir takım faaliyetler yürüttüklerini; muhalif bir yanlarının olmadığını, onlara verilen bir çerçeve içerisinde hareket edebildiklerini düşünüyorum... Ancak kadın örgütlerinin biraz daha bu sistemin dışına çıkabildikleri için özel bir yeri olduğuna inanıyorum”.⁵² Bu bakış açısı, SELİS’li kadın aktivistlerin sivil toplum örgütlerini muhalif ve konformist olarak gruplandırması üzerine inşa edilerek kadın örgütlerini sistem dışında kalma kapasiteleri dolayısıyla muhalif kesimde konumlandırmaktadır.

ii. Hiyerarşi karşıtı söylem

KAMER, SELİS, Uçan Süpürge, KA-DER ve AMARGİ’den görüştüğüm birçok kadın, kadın örgütlerini de içerecek şekilde sivil toplum örgütlerinin hiyerarşik ve eşitsiz yapısını eleştirirler. Bu söylem, sivil toplumu hiyerarşi karşıtı bir alan olarak tanımlar ve sivil toplumun eşitlik arayışında olan ve sivil toplum içinde ya da sivil toplum ve devlet arasındaki hiyerarşik sosyal ilişkilere son vermeyi amaçlaması gerektiğini vurgular.⁵³

Görüştüğüm kadınlar sivil toplum kuruluşları içinde ve arasında hiyerarşik ve merkezîyetçi örgütlerin varlığının eleştirisini, ‘temsiliyet’ ve ‘liderlik’ meseleleri

temelinde yaparlar. Örneğin, KA-DER kendi iç deneyimlerinden yola çıkarak... “hiyerarşik yapılanmalara karşı durur ve bunu isimlerinden ‘eğitme’ sözünü çıkararak yaptıklarını; hiyerarşik değil paylaşımaya dayalı ilişki kurma biçimi benimsediklerini söyler” (KA-DER, 2012). Benzer bir şekilde, KAMER’den Elif diğer kadın örgütlerinde gördüğü ast-üst ilişkisine karşı duyduğu rahatsızlığı şöyle dile getirir: “Diğer sivil toplum örgütleriyle biz çok kez görüşmeler yapmaya gittik ve gördük ki derneğin başkanının makam odası var. Mesela diğer çalışanlar hemen salonun dibinde küçük odada 2 kişi ayrı masalarda çalışıyorlar, şok oldum, bu hiyerarşi değil de nedir mesela”.⁵⁴

KAMER ve SELİS’ten birçok kadın görüşme için göre hiyerarşi ve patriarka iç içe geçmiş kavramlardır ve erkek egemenliğini hiyerarşinin köklerinden biri olarak tanımlarlar. Bu bağlamda, görüşmecilerim arasında SELİS’in en genç üyesi olan Reşide şöyle bir yorumda bulunur: “Hiyerarşik bir yapıyla büyüyoruz aslında, anne hep mutfaktadır, çocuğun bakımıyla ilgilidir, baba dışarıda çalışır ...”.⁵⁵ Aile içindeki bu erkek egemen yapının sivil toplumdaki karma gruplarda karar alım süreçlerinde erkek egemen tavra dönüşmesi bu kadınları rahatsız eder ve bu noktada erkeklerin domine ettiği ve kadınlara geleneksel cinsiyet rolleri atfeden STK’ların varlığını ve bunun sorgulanması gerektiğini SELİS’ten aynı görüşmecim yaşadığı bir örnekle açıklar: “... katıldığım bir toplantıda şöyle bir şeyle karşılaştım: ‘ama kadın evde temizliği yaparsa, kadın eşiyile iyi geçinirse şiddet görmez ki’ diyebilen kadınlarla, hani bu tarz sivil toplum kuruluşları da var”.⁵⁶ Bu noktaya ek olarak, KAMER’den kadınlar patriarkal sistemin sadece erkeğin kadın üzerinde kurduğu iktidarla değil, aynı zamanda kadınlar tarafından da yeniden üretildiğine dikkatimizi çeker. KAMER’den Tülin bu durumu şöyle ifade eder: “Erkek egemen sistem içindeyiz. Erkekler hani hep gücünü gösterdiği için ... herhalde kadınlar da bundan etkileniyor, ‘erkek gücünü böyle gösterirse ben de yaparım diyor’... Yönetici oldukları zaman erkek gibi davranmaya başlıyor kadınlar da, hakikaten çok kötü şiddet uygulayabiliyorlar”.⁵⁷

AMARGİ’den birkaç kadın farklı bir noktaya vurgu yaparak sivil toplum örgütleri içinde ve aralarındaki hiyerarşiler sebebiyle feminist yaklaşımın sivil topluma entegre edilemediğini ve sivil toplumun dönüşümünün feminizm ile gerçekleşebileceğini söyler. Bu noktada, AMARGİ’den Duygu bu bakış açısını şöyle aktarır: “Yatay örgütlülüğü feminizm getirecektir sivil topluma zaman içerisinde. Mesela ben bazı sivil toplum örgütlerinin bunlar sol örgütler de olsa, sorguladıklarını düşünüyorum bu yatay örgütlenmeyi”.⁵⁸

iii. Demokratikleşme söylemi

KAMER, SELİS, Uçan Süpürge ve KA-DER'den kadınlar demokratikleşme söylemi kapsamında iki farklı yaklaşım benimserler. İlk grup sivil toplumun ayrım yapmayan bir alan olması gerektiğini belirtirken, ikinci grup STK'lar aracılığıyla aktif vatandaşlık ve demokratik kültürün geliştirilmesi kavramına referans verir. KAMER ve SELİS'ten görüştüğüm kadınlar sivil toplumun ayrımcılıkla mücadele misyonu taşıması gerektiğini söyler. STK'lar arasında ve içindeki ayrımcılığın 'demokratik bir başarısızlık' olarak nitelerken, vurgularını Doğu'dan gelen kadınlar ya da Kürt kadınlar olarak karşılaştıkları bölgesel ve etnik sorunlarla ilişkilendirirler. İlk olarak, coğrafi konumla ilintili etnik farklılıklar temelinde karşılaştıkları ayrımcılığı KAMER'den Derya şöyle açıklar:

Sivil toplum içinde dindar olmak/olmamak, farklı mezheplere sahip olmak, vb. bunların ayrımcılık yarattığını düşünüyorum çünkü nedense biz başka bir gruba üye isek karşı tarafın bir tahammülsüzlüğü oluyor. Biz Doğu'dan Batı'ya gittiğimizde birlikte çalışmalar yapabiliyoruz. Ama Diyarbakır'dan geldim dediğim zaman kafaların bana döndüğünü görüyorum çünkü kafalarında belli bir profil var, eğer gelen kişi o profile uymuyorsa, önce bir şaşkınlık yaşıyorlar. Yani kafamızda önyargılarımız var, öyle o çalışmalara geliyoruz. ... Diğer kuruluşlar bu tarafa geldikleri zaman, bilen kişi, üretmeye gelen kişi, bilgi üretmeye gelen kişi, kurtarmaya gelen kişi yada örgüt olarak kendilerini konumlandırıyorlar.⁵⁹

Derya bu tarz bir ayrımcılığın şiddete neden olduğunu 2012'de Kadın Sığınakları Kurultayı'nda yaşananları şöyle anlatır: "... yani işte Doğu ve Güneydoğu'dan giden arkadaşlarımız neredeyse linç edilmiş hatta can güvenliğinden endişe duyulmuş arabaya bindirip öyle göndermişler yalnız bırakılamamışlar falan... İşte sivil toplum böyle bir durumda".⁶⁰ SELİS'den Reşide ise 'Diyarbakırlı bir kadın olmak' gibi belirli bir kimlik üzerinden aynı Kurultay'da yaşadığı deneyimi şöyle aktarır: "... Önce kendi çalışmalarını yapmakta özgür ve herkes birbirinin fikrine saygı duymalı deniliyor, daha sonra bir arkadaş etnik kimliğinden kaynaklı bir sıkıntısını dile getirince vay efendim siz bölge sorununa çeviriyosunuz deniyor". Aynı zamanda, Reşide'nin Kapadokya'da katıldığı Sığınaklar Kurultayı'nda Ordu Cezaevi'ndeki bir arkadaşlarından gelen bir mektubu okurken karşılaştığı tepki çarpıcıdır: "...arkadaşımızdan gelen mektup okununca böyle masalara vurmalar, çıkın burdan siz burada konuşamazsınız, Kuzey Irak'a gidin burası Türkiye deyip masalara vurmalar. Orada biz şiddetle mücadele üzerine bir tartışma yürütüyoruz, aynı zamanda kadınlar tarafından şiddete maruz kalıyoruz..."⁶¹

KAMER'li kadınların aksine, SELİS'ten görüştüğüm kadınlar, Türkiye'de devlet politikalarının da yarattığı ayrımcılığa odaklanırlar. Bu noktada, SELİS'ten Gökten,

devlet politikalarının yarattığı kadın ve erkek arasındaki cinsiyet ayrımına, Türk ve Kürtler arasındaki etnik ayrımlara ya da din temelli ayrımlar gibi toplumdaki ayrışmanın ötekileştirici yönüne dikkat çeker. Toplumdaki bu bölünmüşlük yüzünden sivil toplumun bir araya gelip bir güç açığa çıkartamadığını ve ülkenin demokratikleşmesinde çok fayda sağlayamadığını söyler.⁶² Meşru olmayan iktidar ve tahakküm kaynağı olarak resmedilen devletin, aynı zamanda maskülen yapısı iktidarı suistimal etme yönünü açıklamaktadır. Bu maskülenite SELİS'ten Ece tarafından şöyle dile getirilir: "Türkiye'de devletin erkek bakışı kadınlarının problemlerinin görmezden gelinmesi anlamına geliyor. Aynı zamanda devlet kabul edilebilir bir kadın imgesi pompalıyor ve diğer kadınlıklar ötekileştiriliyor".⁶³⁶⁴

KA-DER ve Uçan Süpürge'den kadınlar ise KAMER ve SELİS'teki kadınlardan farklı olarak demokratik bir kültürün geliştirilmesinin diğer faktörlerin yanında aktif vatandaşlık fikir ve pratikleri ile mümkün olacağını söylerler. Bu kadınlara göre, aktif vatandaşlık algısı STK'larda yerleştirilebilir ve geliştirilebilir çünkü bu kuruluşlar ideal olarak "halkı" temsil etmeye uygundur. Bu noktada, sivil toplum vatandaşların sesleri etrafında organize olmuş ve aynı zamanda bu seslerin temsil edildiği bir alan olarak kavramsallaştırılır ve böylece demokratik kültürün geliştirilmesine katkı sağlar. Uçan Süpürge'nin yürüttüğü Gölge Meclis ve Demokraside Kadın İzleri Projesi bu duruşu desteklemektedir. Aynı şekilde, KA-DER'in Kadın Yurttaşların ve Aktivistlerin Seçmenler ve Aktif Yurttaşlar Olarak Güçlendirilmesi Projesi ise kadınları güçlendirerek aktif ve katılımcı vatandaşlığı desteklemeyi hedefler. Uçan Süpürge ve KA-DER'den görüştüğüm kadınlara göre, aktif vatandaşlık alanı olarak sivil toplumun gücü, önceden marjinalize edilmiş ama insanlar için hayati öneme sahip konularda siyasi gündemi belirleyebilmesinde yatmaktadır.

Sonuç olarak, bu üç söylem ile çalışmamda yer alan kadınlar sivil toplumu muhalif, hiyerarşi karşıtı ve ayrımcılık barındırmayan ve aktif vatandaşlığı ön plana çıkaran demokratik bir alan olarak tanımlamaktadırlar. Bu ideal tablonun Türkiye'deki yansımalarına ciddi eleştiriler de getiren bu kadınların, yaşadıkları sorunlar, örgütlerinin politik düzlemdeki konumlanışı sebepli, sistem ve hiyerarşi tanımları farklılaşmakta ve demokratikleşme aracı olarak sivil toplumun bakış açısının ve faaliyetlerinin ne olması gerektiği konusunda birbirlerinden ayrılabilirler. Ayrıca, özellikle KAMER ve SELİS'ten kadınların erkeklerin domine ettiği ve kadınlara geleneksel cinsiyet rolleri atfeden STK'ların sorgulanması gerektiği vurgusu, kadın sivil toplum örgütleri içinde kadınların kadınlara uyguladığı şiddet ve bunun yarattığı hiyerarşiler eleştirisi ve AMARGİ'li kadınların sivil toplumun dönüşümünün feminizm ile gerçekleşebileceği önerisi sivil toplumdaki cinsiyetçi pratiklere bir örnek teşkil

ederek kadınların rahatsızlıklarını dile getirmektedir. Fakat, şunu söyleyebilirim ki, bu üç söylem yaşanan sorunlara eleştirel bir bakış açısı geliştirmekte ve bu sorunlara ilişkin çözümlerin sivil toplum aktivizmi içinden üretilebileceğine dair bir inanç taşımaktadır.

Sivil Toplumun Reddi: Asimilasyon Söylemi

SFK'lı tüm katılımcılar ve AMARGİ'den bazı katılımcılar sivil toplumu bir asimilasyon aracı olarak tanımlayarak negatif bir anlamla yüklerler. Sivil toplumu siyasetten uzaklaştırıcı ve feminist olmayan bir güç olarak tanımlayarak STK'lara meydan okurlar. Temel eleştiri noktaları sivil topluma ilişkin anlayış ve pratiklerdeki çelişkileri açığa çıkarmak üzerinedir. Bu bağlamda, Türkiye'deki sivil toplum siyasetten uzaklaştırıcı bir güç, statü ve çıkar gözeten bir araç ve devlet ve pazar arasında tampon bölge olarak üç boyut üzerinden tanımlanmıştır.

Asimilasyon söyleminin ilk boyutu sivil toplum ve feminist politika arasındaki dikotomi üzerine kurulur ve sivil toplumu depolitize edici bir güç olarak kurar. Bu kapsamda, kadınlar feminist örgütleri STK'ların karşısında konumlandırarak, STK'ları kapitalist yapıları yeniden üreten ve böylece sorunlara birbirinden izole şekilde yaklaşan dar, konu-odaklı bir zihniyet taşıyarak sistemdeki eşitsizlikleri gizleyen bir pozisyonda görürler. Bu bağlamda, kadın aktivistler sivil toplumu tanımlamak için 'profesyonelleşme', 'var olan sistemin muhafaza edilmesi' gibi ifadeler kullanırlar ve sivil toplumun dönüştürücü politik mücadelenin verildiği/verilebileceği bir alan olmadığını altını çizerek. AMARGİ'den Burçak bu durumu şöyle açıklar: "Benim durduğum yerden sivil topluma saygı duymuyorum... güzel bir şey ama radikal değil yeterince farklı birşey söylemiyor. Var olan bir sorunu saptıyor ama sistemin değişmesi için bir şey söylemiyor. Devamını sağlıyor ve aslında devam ederken daha güzel görünmesini sağlıyor".⁶⁵ Amargi'den Betül ise durumu şöyle ifade eder: "Bence feminizm uzlaşmayı seçmemeli çünkü feminist politika her zaman eleştirel olmalı. Bana feminizmin en anlamlı gelen şeyi budur yani, her zaman önce kendisine, sonra herşeye eleştirel yaklaşabilmesi çünkü ancak böyle dönüşüp bir yerlere varılabilir".⁶⁶ Bu noktada Betül, STK'ları "uzlaşmacı" ve feminist örgütleri ise "eleştirel" bir noktada konumlandırarak sivil toplum ve feminist politika arasındaki dikotomiye yeniden üretmektedir.

Bu bağlamda, tüm SFK'lı kadınlar ve AMARGİ'den birçok kadın, örgütlerinin STK olarak adlandırılmasını reddeder. AMARGİ'den görüştüğüm kadınların bir kısmı kendilerini bir STK'nın değil, kadın hareketinin parçası olarak gördüklerini söylerler ve bu gruptan Esra durumu şöyle açıklar: "...AMARGİ'ye bir sivil toplum örgütü diyemezsin çünkü taraflıdır, politik söz üretir, dolayısıyla siyaset üstü konuşuyorum ya da siyaset dışı söz üretiyorum diye değil, ben siyaset

yapıyorum der, ama birçok sivil toplum örgütü siyaset dışı olduğunu söyler ve bunla da övünür”.⁶⁷ SFK’lı kadınlar ise demokratik kitle örgütü (DKÖ) terimini benimsediklerini söylerler. Bu kadınlara göre Türkiye’de sivil toplum alanı, devlet tarafından kabul edilmiş uluslararası fonlarla desteklenen STK’lar ve karşısında devlet tarafından onaylanmayan DKÖ’ler olarak ikiye ayrılırlar. SFK’dan Bilge DKÖ’leri “insanların doğrudan katılımını hedefleyen ve ülkenin politikaları ve kendi koydukları alanla ilgili söz üretebildikleri örgütlenmeler” olarak tanımlar.⁶⁸ Fakat bu durum STK’ların ortadan kaldırılması anlamına gelmemektedir. SFK’dan Zeynep’in de belirttiği gibi STK’ların önemini kabul ederek fakat sivil toplumun rolünün STK alanıyla kısıtlanmaması gerektiğini bilerek hareket edilmelidir:

STK’ların yaptıkları bir sürü iş var, gerçekten böyle tekil amaçlarla yürütülen projelerle kadınların hayatına direkt değiyorlar... Fakat SFK gibi bir örgüt kadınları politik öznelerle dönüştürüyor. [STK’lar ve feminist örgütler] ayrı alanlar ama birbirlerini destekleyebilecek alanlar. Politik öznelerin kendisi STK’ların araştırmalarından projelerinden vs. den bir güç alıp birşey yapabilirler ama politika sadece o alana sikişamaz gibi.⁶⁹

Asimilasyon söyleminin ikinci boyutunu ise sivil toplumun statü ve çıkar gözeten bir araç olarak kurgulanması oluşturur. SFK’lı kadınlara göre, STK’larda başkanlık ve temsiliyet önemli bir rol oynadığından, STK’lar sermaye ve statü elde edilen araçlara dönüşür. Diğer bir deyişle, STKlar içindeki hiyerarşiler örgütün üyelik profilinden kopuk olmasına yol açar. Esra bu durumu şöyle ifade eder: “Sivil toplum içinde ciddi hiyerarşiler barındırıyor...STK’lar iktidar alanlarına dönüşüyor, hani oranın başkanı olmak, oranın birşeyi olmak filan filan prestijli birşey çünkü”.⁷⁰ Görüştüğüm SFK’lı kadınlar bunun çözümünü ‘aşağıdan yukarıya yapılan politika’ ve karar alma süreçlerine direkt katılımda görür ve bunun da temsiliyet-temelli çalışan STK’lar yerine yatay örgütlenmiş, rotasyon sistemini benimsemiş, hiyerarşisiz bir karar alım sürecine önem veren feminist örgütlerle mümkün olabileceğini söylerler.

Asimilasyon söyleminin son boyutu ise sivil toplumun devlet ve kapitalizm arasında tampon bölge olarak yer almasıdır. SFK ve AMARGI’den görüştüğüm kadın aktivistlere göre, sivil toplum bu görevi üstlendiğinde, devlet ve pazar ilişkilerinin sebep olduğu kapitalist sistem sorunlarını çözme ihtimalini tam anlamıyla kapatmış olur. SFK’dan Elçin durumu şöyle aktarır:

Sivil toplumun piyasayla ortak bir ilişkisi olduğunu düşünüyorum. Çünkü zaten sermayenin hani yarattığı tahribatı bireylerin sermayenin ve devletin güçlü saldırısı karşısında düştikleri eşitsiz durumu tolere etmek adına sivil toplumun bir ara formülü olduğunu düşünüyorum. Yani şöyle: biraz sosyal devlet gibi

aslında, hani kapitalizm çok acımasızlaşmış çıkmaza girince sosyal devlet projesi üretildi, bugün de kapitalizm çok daha açmaza girdi ama devlet kendisi bu zararı tolere etmek istemiyor, bunu sivil toplum eliyle onu kimi durumlarda destekleyerek ve bunları da kendi asli sorumluluğu olduğu gerçeğini unutturarak yapmaya çalışıyor.⁷¹

Bu duruma örnek olarak, STK'ların sermaye ile kurdukları ilişkiyi tartışmak amacıyla AMARGİ'den Burçak TEMA Vakfı ile Koç arasındaki işbirliğini örnek verir ve şöyle der: "TEMA'nın çok faal olduğu yıllarda, Koç [Üniversitesi] gitti ve İstanbul'un en değerli ormanını işgal edip oraya bir üniversite açtı. Buna hiçbir STK karşı çıkmadı. Hani oranın ne kadar değerli bir alan olduğunu ve bunun bir işgal olduğunu hiçbir STK söylemedi".⁷² Bu noktada, AMARGİ ve SFK'lı kadın aktivistler, devletin rızayı kurmak için sivil topluma ihtiyaç duyduğunu; yani meşruiyetini sivil toplum aracılığıyla kazandığını dile getirirler. Örneğin Amargi'den Esra şöyle der: "Devlet politikalarını geliştirmek ve hegemonyasını kurmak için sivil topluma ihtiyaç duyar".⁷³ Bu kadınlara göre, bu tarz bir devlet-toplum ilişkisi anlayışı, sivil toplum projesinin kurduğu 'özgür ve eşit bir dünya' egemen algısının bir 'aldatmaca' olduğunu bize göstermektedir.⁷⁴

Özetle, SFK ve AMARGİ'den kadınların sivil toplumu anlayış olarak reddeden bu bakış açısı STK'ları siyasetten uzaklaştırıcı ve feminist olmayan bir güç olarak görür. STK'ların varlığını reddetmeseler de, STK'ların siyaset dışı ya da üstülük görevinin kabul edilebilir olmadığını, ancak feminist politika ile politik bir söz üretebileceğini savunurlar. Bu noktada, sivil toplum aktivizmini dışlayan asimilasyon söyleminin diğer söylemlere göre radikal bir konumda olduğunu söyleyebilirim. Bu iki örgütteki kadın aktivistlerin, hem STK fikrine karşı duruşları hem de kendilerini STK olarak değil de feminist bir örgüt olarak tanımlamaları çalışmamda yer alan diğer kadın gruplarından kurumsal ve örgütsel olarak farklılaşmaları ile açıklanabilir. Bu kurumsal ve örgütsel farklılıkları, makalenin yöntem kısmında belirttiğim gibi AMARGİ'nin yasal olarak dernek statüsüne sahip olsa da bu statüyü hiyerarşik bulması sebebiyle pratikte reddetmesi, SFK'nın ise yasal statüye sahip olmayan bir kolektif olarak kurulması oluşturmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak, kadınlarla görüşmelerim sonucunda edindiğim bulguları iki grupta toplayabilirim. İlki, çeşitli gruplarda yer alan kadın aktivistler birbirleriyle örtüşen ve/veya birbirinden farklılaşan ve bazı durumlarda da politik duruşlarıyla çelişen 'gönüllülük', 'bağımsızlık', 'aracılık', 'muhalif söylem', 'hijerarşi karşıtı', 'demokratikleşme' ve 'asimilasyon' olmak üzere yedi farklı sivil toplum söylemi üretmişlerdir. İkincisi ise, çalışmamda yer alan SFK ve AMARGİ

harici kadın örgütü üyeleri kadınların birçoğu hegemonik liberal çoğulcu demokrasi ideallerini içeren sivil toplum algısı ile iç içe geçmiş 'gönüllülük', 'bağımsızlık' ve 'aracılık' söylemlerini üretirlerken aynı zamanda bu kavramların sınırlarını kendi tecrübeleri ışığında şekillendirerek müzakere etmişlerdir. Aynı zamanda, bu kadınların bir kısmı özellikle Türkiye'deki muhalif olmayan, hiyerarşik ve demokratik olmayan sivil toplum pratiklerini eleştiren bir bakış açısı geliştirtirirken, tüm SFK'lı kadınlar ve AMARGİ'den birkaç kadın ise bu iki kadın grubunun kurumsal ve örgütsel olarak çalışmamda yer alan diğer gruplardan farklılaşmaları sebebiyle bu aktivizmi feminist politikayı önceleyerek reddetmiş ve alternatif direniş yolları üretmişlerdir.

Bu bulgular ışığında şunu söyleyebilirim ki, çalışmamda yer alan kadın aktivistlerin çoğu sivil toplumdaki anaakım bakış açıları ve varolan iktidar ilişkileri ile, farklı şekillerde ve belli ölçülerde de olsa, mücadele etmişler ve böylece sivil toplum kavramının ve pratiklerinin şekillenmesinde önemli aktörler olmuşlardır. Bu bağlamda, kadınların eleştirel ve sivil toplumu reddeden bakışlarının özel bir ilgiyi hak ettiğini düşünüyorum. Liberal bakışa cevap olarak okunabilecek olan eleştirel bakış kapsamında kadınlar, sivil toplumda hakim olan eşitsiz iktidar ilişkilerini ve cinsiyetçi hiyerarşileri kadın politikası ya da feminist politikayı savunarak yıkmayı amaçlamışlardır. Sivil toplum aktivizminin politik bir söz üretmeyeceğini savunarak feminist politikayı ön plana çıkaran sivil toplumu reddeden bakış ise küçük bir grup kadın tarafından dile getirilmiş olsa da alternatif ve dönüştürücü bir potansiyel taşımaktadır. Bu noktalar Türkiye'deki kadın hareketi içindeki tartışmalar ve feminist akademisyelerin sivil toplum eleştirileri ile beraber okunduğunda sivil toplum içinde karşı-hegemonik seslerin ortaya çıkma potansiyeline işaret etmektedir.

Sonnotlar

¹ Örnek olarak Al-Ali (2003); Al-Ali ve Pratt (2011); Alvarez (2009); Howell (2006, 2007); Howell ve Mulligan (2003, 2005); Hagemann, Michel ve Budde (2008); Krause (2008, 2012); Nagar (2011); Phillips (1999, 2002); Rabo (1996); Seungsook (2002); Watson (1997); Weldon (2005) ve Eto (2012)'nin çalışmaları verilebilir.

² Sivil toplum kuruluşunun kısaltması olan STK'nın İngilizce'deki karşılığı NGO (non-governmental organizations)'dur.

³ Örnek olarak Sirman (2006); Üstündağ (2006); Kabasakal Arat (2006); Alemdar ve Çorbacıoğlu (2010); Kuzmanovic (2012); ve Bora (2011)'nin çalışmaları verilebilir.

⁴ Örneğin, "projeyi yerine getiren grup" ve "projenin uygulandığı grup" arasında açık bir güç ilişkisi vardır. İlki genellikle orta sınıf, eğitilmiş kadınlardan oluşurken, ikincisi "cahil" olarak algılanan ve yardıma muhtaç kişilerdir (Hacivelioglu, 2009: 17).

⁵ Sivil toplum kavram ve pratikleri sadece Orta Doğu coğrafyasında değil, Latin Amerika, Doğu Avrupa, Güney Afrika ve Asya ülkeleri gibi Batı dışı bağlamlarda da hem sivil toplum teorisyenlerinin hem de feminist akademisyen ve aktivistlerin ilgi odağı olmuştur. Fakat bu çalışma kapsamında sivil toplumun Orta Doğu'daki izdüşümlerine odaklanılacaktır.

⁶ Bu konuda Al-Ali, sivil toplumun ortaya çıkışı ve performansını konu alan çalışmaları (örneğin Zaki, 1995; Zubaida, 1992), seküler feminist dernekleri hiçe saydıkları ve kadının durumunu sadece azınlık hakları ve din konusu ile sınırladıkları için eleştirmiştir (Al-Ali, 1997: 189). Bu noktanın üzerinde daha geniş çapta durulması gerektiğini düşünüyorum. Feminist akademisyenler, Doğu/Batı veya geleneksel/modern ayrımı ve bu ayrımların Orta Doğu'daki sivil toplum ve kadın örgütlerinin kavramsallaştırılması üzerindeki etkisi konusunda eleştireldir. Aynı doğrultuda, Al-Ali, 'modern, laik ve batılılaşma ifadeleri' ve 'muhafazakar, Batı karşıtı, İslamcı ifadeler' arasında kesin ayırım yapma eğilimini eleştirmektedir çünkü kendisi bunun "söylemler ve aktivizm içindeki çakışmayı, çelişkileri ve karmaşıklığı" gizlediğini düşünmektedir. (Al-Ali, 1997: 175). Bu hakim yaklaşımda modernlik siyasi gelişme ile ilişkili iken, otantiklik (authenticity) şeriatın uygulanması ile ilişkilidir (Al-Ali, 1997: 188). Al-Ali, ayrıca sekülerizmin kendiliğinden 'anti-din veya anti-İslamcı bir duruş' üretmediğini vurgulamaktadır. (Al-Ali, 2004: 4; ayrıca bkz. Badran, 2009).

⁷ Kadınların durumunun resmi olarak iyileştirilmesi, laikleşme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır (Seçkinelgin, 2004: 175). "Devlet destekli feminizm" ve "devlet tarafından kontrolü sağlanan cinsiyet söylemi"nin yerleşmesi, bu sürecin sonuçlarıdır (Kardam, 2005: 39). Devlet destekli feminizm, kadınların sosyal hayattaki haklarını düzenlemeyi amaçladı ve kadınların sorunları ve talepleri devlet politikaları ile karşılandı (Tekeli, 1986; Seçkinelgin, 2004). Zehra Arat (1994: 74), Kemalist reformların "devlet destekli feminizm" olarak karakterize edilemeyeceğini çünkü herhangi bir hareketin feminist olması için "cinsiyet eşitsizliği ve erkek dominasyonu" algısına sahip olması gerektiğini ve bu dominasyonu yenme amacıyla hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun aksine, Tekeli'ye göre (1981 aktaran Tekeli, 1986: 184-5), kadınlara laik cumhuriyetçiler tarafından tanınan 'yeni haklar', Osmanlı Devleti'nin temelini oluşturan dini otoriteye karşı verdikleri savaşta sembolik bir anlam taşımaktadır. Devlet açısından, cumhuriyetçi kadın modeli, "eğitim alan ve kariyerine devam eden ve aynı zamanda da özenli ve eğitilmiş annelerdir" (White, 2003: 146; ayrıca bkz: Sirman, 1988). Başka bir deyişle, Kemalist cinsiyet eşitliği anlayışı, her şeye rağmen eşitliğe öncü olmadı, ama eğitim ve profesyonel çalışma şansı olan ve Kemalist kadın adı verilen elit bir kadın grubu yarattı (Kardam, 2005: 40). Böylelikle eğitimsiz, kırsal kesimde yaşayan ve İslam'ı yaşam tarzı olarak belirleyen kadınlar, birçok vatandaşlık hakkından mahrum bırakıldı. Bu zihniyet, kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan kadınlar arasındaki uçurumu kapatmak için bazı teşvikler olsa da 1950'ler ve 60'lar boyunca devam etti (Çaha, 2013: 54-55).

⁸ Bunlar yaşanırken, ilk kadın partisi olan Kadınlar Halk Fırkası, 1923'te Nezihe Muhiddin tarafından kurulmuştur. Partinin kapanmasıyla, 1924'te Türk Kadın Birliği

kurulmuştur. 1926'da İsviçre Medeni Hukuku'nun ilan edilmesiyle cinsiyet eşitliği resmen garanti altına alındı. Pratikte bu çok eşliliğin kaldırılması, kadınlara boşanma hakkı tanınması ve kadınlara 1930'da yerel ve 1934'te genel seçimlerde oy kullanma ve aday olma hakkı verilmesi anlamına geliyordu (Kandiyoti, 1989: 126; ayrıca bkz: Arat, 1994). Kandiyoti'ye göre (1989: 126), bu reformlar "devletin kadın sorunuyla yüz yüze, yeni bir konum aldığını" gösterdi ancak, bu durum, kırsal kesimdeki kadınların durumunu önemli bir şekilde etkilemedi.

⁹ Bu yıllarda, kadınlar ve feminist gruplar, kadınların gördüğü şiddete, aile içindeki baskıya, "cinselliğin bir araç olarak kullanıldığı erkek egemenliğine, kadınların medyada yanlış temsiliyetine ve bakirelik testine" karşı mücadele veriyordu (Diner ve Toktaş, 2010: 41). 1987'de feministler, "Cinsiyete Dayalı Şiddete Karşı Kadın Dayanışması Yürüyüşü'nü organize ettiler. Bu yürüyüş, ikinci dalga kadın hareketinin ilk bir araya gelişi ve darbe sonrası Türkiye'sinde yapılan ilk toplu siyasi eylemdi" (Altınay ve Arat, 2009: viii).

¹⁰ "Dünya Bankası, bugün Türkiye'de sivil toplum kapasitesini geliştirilmesini desteklemektedir" ve BM'nin, Birleşmiş Milletler Habitat II Konferansı kapsamında 1996'da düzenlenen *STK ve Kurumlar Forumu*'ndan beri Türkiye'deki sivil toplum üzerinde önemli etkisi olmuştur. Bu gelişmeler Türkiye'deki toplumsal aktörleri tesis etmek ve harekete geçirmek konusunda çok önemliydi (Kuzmanovic, 2012: 14).

¹¹ Daha somut olarak, 2006 yılında 'AB-Sivil Toplum Diyalogu' isimli bir AB programı Türkiye için tahsis edilmiş ve buradaki öncelikli amaç, Türkiye'de sivil toplumu teşvik etmek olmuştur.

¹² Böylece, "toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların güçlendirilmesi, toplumsal cinsiyet politikalarının anaakımlaştırılması ve kadınların insan hakları" (Kardam, 2005: 1; bkz: Landig, 2011) sivil toplum örgütlerinin gündemlerinin bir parçası olmuş ve kadın örgütleri, "kadınlarda okur-yazarlığı artırmak, kamu sağlığının parçası olarak tıbbi bilgilendirme ve nüfus kontrol programları, işgücüne katılımı arttırmak için kadınların beceri ve yeteneklerini geliştirmek ve şiddet gören kadınlar için sığınma evi ve hukuki danışmanlık gibi hizmetlerin" sorumluluğunu alarak kalkınma programlarının merkezinde yer almıştır (Diner ve Toktaş, 2010: 52).

¹³ Paralel olarak, kadın örgütleri, Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinin şartlarını yerine getirmesinin sağlanmasını amaçlayan ülke içi yasal reformlara katkıda bulunmuştur. Bu yasal reformlar, Medeni Hukuk (2001), Ceza Hukuku (2004), Yeni İşçi Kanunu (2003), Yeni Sosyal Güvenlik ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (2006) ve 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun (2012)'u içermektedir. 1985'te onaylanan CEDAW'ın uygulanmaya konması, Türkiye'de kadın hakları için AB'ye adaptasyon sürecinin başka bir önemli sonucudur (Çaha, 2013: 67).

¹⁴ Örnek olarak, 2004 ve 2008'de AKP rejiminde yürürlüğe giren dernekler ve vakıfları ilgilendiren kanunlar, "örgüt kurmayı daha kolay hale getirdi ve devletin örgütsel

aktiviteleri takip etmesini zorlaştırdı” ancak “derneklerin özgürlüğünün tamamen güvence altına alınması konusunda halen birkaç yasal endişe mevcut” (Kuzmanovic, 2012: 10).

¹⁵ Bu, “Belediyeler Kanunu’ndaki değişiklik (2005), nüfusu 50.000’den fazla olan belediyeleri, kadın sığınma evi açmaya zorlayan ve TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu(2009)’nun kurulmasını sağlayan cezai reformu içermiştir” (Coşar ve Yeğenoğlu, 2011: 562) ve ayrıca, “erkeğin evin reisi olduğunu belirten ifade de Medeni Kanun hükümlerinden biri olmaktan çıkarılmıştır” (Yılmaz, 2015: 157).

¹⁶ Ekim 2008’de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, “her kadının en az üç çocuğu olmalıdır” açıklamasında bulunmuştur (*Hürriyet*, 2008). Mayıs 2012’de Erdoğan hükümeti, acil durumlar haricinde şu anki 10 hafta yerine, 4 haftadan sonra kürtajın yasaklanması konusunda bir kanun taslağı üzerinde çalıştıklarını belirtmiştir. 1983’te yasal olan kürtaj, Türkiye’deki kadın hareketinin en önemli başarılarından biriydi. Bu sebeple, AKP’nin yaptığı açıklamanın hemen ardından, Türkiye’deki kadın örgütleri, ‘Kürtaj Haktır! Karar Kadınların’ adlı bir platform oluşturdu ve İstanbul, Adana, Mersin, İzmir, Diyarbakır, Çanakkale, Sinop, Antalya, Eskişehir, Van, Ankara ve Sakarya şehir merkezlerinde kürtaj hakkı yanlısı bir kampanya yürüterek yasağa protestolarla karşı çıktı. Protestolardan sonra AKP Hükümeti geri adım atsa da, Üreme Sağlığı Hizmetleri Kanun Tasarısı Taslağı üzerinde çalışmaya devam etti (*Radikal*, 2012).

¹⁷ Görüşme yaptığım örgütler Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği (TÜKD), Türk Kadınlar Birliği (TKB), Başkent Kadın Platformu (BKP), Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği (AKDER), KAMER Vakfı (KAMER), SELİS Derneği, Uçan Süpürge (US), Kadın Adayları Destekleme Derneği (KA-DER), Sosyalist Feminist Kolektif ve AMARGİ Derneği’dir.

¹⁸ Örnek olarak, Esim ve Cindoğlu (1999); Sancar ve Bulut (2006); Coşar ve Onbaşı (2008); Marshall (2009); Diner ve Toktaş (2010)’ın çalışmalarına bakılabilir.

¹⁹ DÖKH yirmi kadın örgütü tarafından toplumsal cinsiyet odaklı, demokratik, ekolojik ve cinsiyet ayrımı yapmayan bir toplum kurmak amacıyla şemsiye bir örgüt olarak 2003 yılında kurulmuştur (Alinteri, 2009). SELİS, DİKASUM, KARDELEN Kadın Evi, KARDELEN Kadın Kooperatifi, EPİDEM, KADEM, Bağlar Kadın Kooperatifi, CEREN Kadın Derneği, CEREN Danışma Merkezi DÖKH’e üye örgütlerdir.

²⁰ Gözden kaçmamalıdır ki Kemalist, İslamcı ve Kürt kadın grupları arasında kendini feminist olarak tanımlayan kadınlar da vardır.

²¹ AMARGİ İstanbul Grubu, Aralık 2012’de aralarından 6 kadının ayrılışı ile birlikte derneği kapatma kararı almıştır. AMARGİ’li kadınların kapatma kararını açıkladıkları metin için bakınız: <http://www.kaosgl.org/sayfa.php?id=12861>.

²² Kuruluş yılı olarak TKB ve TÜKD diğer derneklerden çok daha önce, sırasıyla 1924 ve 1949 yıllarında, kurulmuştur. Diğer kadın grupları 1990 ve 2000’li yıllar arasında son yirmi yıl içinde kurulmuştur.

²³ Grup içinde ve gruplar arasındaki yaş farkları dikkat çekicidir. Görüşme yaptığım TKB ve TÜKD üyeleri 50 ve 60 yaşlarındayken, çalışmamda yer alan AKDER, SELİS, AMARGİ ve SFK üyelerinin neredeyse hepsi 20 ve 30'lu yaşlardadır.

²⁴ Fakat Reinharz ve Chase (2003: 74) görüşmenin her kadınla aynı şekilde yapılamayacağını, bu sebeple, kadınlar arası yapılan görüşmelerin romantize edilmemesi ve araştırma ilişkilerinin karmaşıklığının ortaya çıkarılması gerektiğini söylerler (Reinharz ve Chase (2003: 81). Alan çalışmamı bu noktayı aklımda tutarak gerçekleştirdim.

²⁵ Görüşme verileri, Üniversite Etik Komitesi'nin belirlediği kurallar çerçevesinde kadınlardan uygun bulmaları durumunda imzalamalarını istediğim izin formunun yönergesi doğrultusunda takma isim ve görüşme tarihi olarak son notta sunulmuştur.

²⁶ Sevda ile kişisel görüşme, 08.05.2012.

²⁷ Birsen ile kişisel görüşme, 6.07.2012

²⁸ Tansu ile kişisel görüşme, 4.05.2012.

²⁹ Lale ile kişisel görüşme, 07.05.2012.

³⁰ Pınar ile kişisel görüşme, 30.06.2012.

³¹ Lale ile kişisel görüşme, 07.05.2012.

³² Selda ile kişisel görüşme, 22.07.2012.

³³ Nurdan ile kişisel görüşme, 29.06.2012.

³⁴ Elif ile kişisel görüşme, 20.05.2012.

³⁵ Lale ile kişisel görüşme, 07.05.2012.

³⁶ Buket ile kişisel görüşme, 10.05.2012.

³⁷ Lale ile kişisel görüşme, 07.05.2012.

³⁸ Birsen ile kişisel görüşme, 6.07.2012.

³⁹ Ayşe ile kişisel görüşme, 7.08.2012.

⁴⁰ Yukarıda da belirttiğim gibi, Türkiye'de sivil toplumun sadece dernek ve vakıflardan oluşmadığını, sendikalar, siyasi partiler, odalar ve üniversiteleri de içerdiğini (Göksel ve Güneş, 2005: 57) düşünürsek KAMER'li kadınların bu yaklaşımı varolan STK sınıflandırmasını sorgulayıcı niteliktedir.

⁴¹ Nuray ile kişisel görüşme, 16.05.2012.

⁴² Nurdan ile kişisel görüşme, 29.06.2012.

⁴³ Rezan ile kişisel görüşme, 18.07.2012.

⁴⁴ Sevda ile kişisel görüşme, 8.05.2012.

⁴⁵ Begüm ile kişise görüşme, 1.08.2012.

⁴⁶ Çiçek ile görüşme, 21.07.2012.

⁴⁷ Nuray ile kişisel görüşme, 16.05.2012.

⁴⁸ Nurten ile kişisel görüşme, 9.08.2012.

⁴⁹ Tansu ile kişisel görüşme, 4.05.2012.

⁵⁰ Nurten ile kişisel görüşme, 9.08.2012.

⁵¹ Reşide ile kişisel görüşme, 22.05.2012

⁵² Gökten ile kişisel görüşme, 24.05.2012.

⁵³ Görüşme yaptığım kadın aktivistlerin hiyerarşiye yaklaşımlarının farklı olduğunu söyleyebiliriz. Bir taraftan, KAMER, Uçan Süpürge ve KA-DER'den katılımcılar hiyerarşinin tamamıyla ortadan kaldırılmasının imkansız olduğunu söylerken, diğer taraftan, SELİS ve AMARGİ'de kadınlar hem kendi içlerinde hem de diğer örgütler ile hiyerarşisiz ilişkiler kurmayı çabaladıklarını söylerler.

⁵⁴ Elif ile kişisel görüşme, 20.05.2012.

⁵⁵ Reşide ile kişisel görüşme, 22.05.2012

⁵⁶ Reşide ile kişisel görüşme, 22.05.2012

⁵⁷ Tülin ile kişisel görüşme, 18.05.2012.

⁵⁸ Duygu ile kişisel görüşme, 2.06.2012.

⁵⁹ Derya ile kişisel görüşme, 17.06.2012.

⁶⁰ Derya ile kişisel görüşme, 17.06.2012.

⁶¹ Reşide ile kişisel görüşme, 22.05.2012.

⁶² Gökten ile kişisel görüşme, 24.05.2012.

⁶³ Ece ile kişisel görüşme, 15.05.2012.

⁶⁴ Ayrıca, SELİS'ten kadınlar, devletin finansal yardım sağlamayı reddederek ve dolaylı olarak onları AB fonları ve diğer kaynaklara bağımlı hale getirerek, derneklerini

ötekileştirdiğini söylerler.

- ⁶⁵ Burçak ile kişisel görüşme, 2.07.2012.
- ⁶⁶ Betül ile kişisel görüşme, 15.06.2012.
- ⁶⁷ Esra ile kişisel görüşme, 16.06.2012.
- ⁶⁸ Bilge ile kişisel görüşme, 15.06.2012.
- ⁶⁹ Zeynep ile kişisel görüşme, 26.06.2012.
- ⁷⁰ Esra ile kişisel görüşme, 16.06.2012.
- ⁷¹ Elçin ile kişisel görüşme, 23.07.2012.
- ⁷² Burçak ile kişisel görüşme, 2.07.2012.
- ⁷³ Esra ile kişisel görüşme, 16.06.2012.
- ⁷⁴ Betül ile kişisel görüşme, 15.06.2012.

Kaynakça

- Abdelrahman M M (2004). *Civil Society Exposed: The Politics of NGOs in Egypt*. London: Tauris Academic.
- Ackerly B ve True J (2010). *Doing Feminist Research in Political and Social Science*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- AKDER (t.y.) Headscarf Ban in Turkey: A Unique Case of Discrimination against Women. Broşür, İstanbul: AKDER Ofisi.
- Akkoç N (2002). Güneydoğu'da Kadın. İçinde: Y. Alyanak vd. (der). *Güneydoğu'da Kadın Sorunları*, Ankara: Uçan Süpürge Yayınları, 6-14.
- Alinteri (22/09/2009). Tutuklu Kadınlarla Dayanışma Paneli. (Son erişim tarihi, 21.10.2013).
- Al-Ali N S (1997). Feminism and Contemporary Debates in Egypt. İçinde: D. Chatty ve A. Rabo (der), *Organizing Women: Formal and Informal Women's Groups in the Middle East*, Oxford: Berg, 173-194.
- Al-Ali N (2003). Gender and Civil Society in the Middle East. *International Feminist Journal of Politics*, 5(2), 216-232.
- Al-Ali N. (2004). *Secularism, Gender and the State in the Middle East: The Egyptian Women's Movement*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Al-Sayyid M K (1993). Civil Society in Egypt?. *Middle East Journal*, 47(2), 228-242.
- Altınay A ve Arat Y (2009). *Violence against Women in Turkey: A Nationwide Survey*. İstanbul: Punto.
- Alvarez S E (1999). Advocating Feminism: The Latin American Feminist NGO 'Boom'. *International Feminist Journal of Politics*, 1(2), 181-209.
- Alvarez S E (2009). Beyond NGO-ization? Reflections from Latin America. *Development*, 52(2), 175-184.
- AMARGİ (t.y.) Information. <http://AMARGİgroupistanbul.wordpress.com/about-AMARGİ/information/>. Son erişim tarihi, 15/03/2015.
- Arat Z F (1994). Turkish Women and the Republican Reconstruction of Tradition. İçinde: F M Göçek ve S Balaghi (der), *Reconstructing Gender in the Middle East*, New York: Columbia University Press, 57-78.
- Arat Z F (1998). Introduction: The Politics of Representation and Identity. İçinde: Z. F. Arat (der), *Deconstructing Images of "the Turkish Woman"*, Londra: Macmillan Press, 1-37.
- Arat Y (2009). Religion, Politics and Gender Equality in Turkey: Implications of a Democratic Paradox. United Nations Research Institute for Social Development, Heinrich-Böll-Stiftung Research Report.
- Badran M (2009). *Feminism in Islam: Secular and Religious Convergences*. Oxford: Oneworld.
- Benhabib S ve Cornell D (1987). *Feminism as Critique: Essays on the Politics of Gender in Late-Capitalist Society*. Cambridge: Polity Press.
- BKP (t.y.). Başkent Kadın Platformu. Broşür. Ankara: BKP Ofisi.
- BKP (2014). Siyasi ve Sosyal Krizlerin Çözümü Demokrasi. <http://www.baskentkadin.org/tr/?p=664>. Son erişim tarihi, 01/06/2015.
- Bora A ve Günel A (2002). Önsöz. İçinde: A Bora ve A Günel (der), *90'larda Türkiye'de Feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 7-13.
- Bulaç A (2004). Sivil Toplum Üzerine. Zaman. http://www.zaman.com.tr/ali-bulac/sivil-toplum-uzerine_203415.html. Son erişim tarihi, 10/04/2015.
- Coşar S ve Onbaşı F G (2008). Women's Movement in Turkey at a Crossroads: From Women's Rights Advocacy to Feminism. *South European Society and Politics*, 13(3), 325-344.
- Coşar S ve Yücesan-Özdemir G (2012). Hearing the Silence of Violence: Neoliberalism
- 186 Keysan A Ö (2016). Türkiye'deki Kadın Aktivistlerin Sivil Toplum Söylemleri: Alternatif Yaklaşımlar. *Mülkiye Dergisi*, 40(4), 149-191.

and Islamist Politics under the AKP Governments. İçinde S Coşar ve G Yücesan-Özdemir (der), *Silent Violence: Neoliberalism, Islamist Politics and the AKP Years in Turkey*, Ottawa: Red Quill Books, 295-327.

Çaha O (2013). *Women and Civil Society in Turkey: Women's Movements in a Muslim Society*. Surrey: Ashgate.

De Vault M L ve Gross G (2012). Feminist Qualitative Interviewing: Experience, Talk and Knowledge. İçinde: S N Hesse-Biber (der), *Handbook of Feminist Research: Theory and Praxis*, 2. Baskı, Londra: Sage, 206-237.

Dikici Bilgin H (2009). Civil society and state in Turkey: A Gramscian Perspective. İçinde M. McNally ve J. Schwarzmantel (der), *Gramsci and Global Politics: Hegemony and Resistance*, London: Routledge, 107-119.

Diner C ve Toktaş Ş (2010). Waves of Feminism in Turkey: Kemalist, Islamist and Kurdish Women's Movements in an Era of Globalization. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12(1), 41-57.

Duman N (2010). SELİS Kadın Derneği. http://www.ergani.bel.tr/haber/haber_detay.asp?haberID=85. Son erişim tarihi, 05/05/2012.

Eddin Ibrahim S (1995). Civil Society and Prospects of Democratization in the Arab World. İçinde: A R Norton (der), *Civil Society in the Middle East*, Sayı: 1. Leiden: E. J. Brill, 27-54.

Einhorn B ve Sever C (2003). Gender and Civil Society in Central and Eastern Europe. *International Feminist Journal of Politics*, 5(2), 163-190.

Encarnación O G (2002). On Bowling Leagues and NGOs: A Critique of Civil society's Revival. *Studies in Comparative International Development*, 36(4), 116-131.

Esim S ve Cindoğlu E (1999). Women's Organizations in 1990s Turkey: Predicaments and Prospects. *Middle Eastern Studies*, 35(1), 178-188.

Eto M (2012). Reframing Civil Society from Gender Perspectives: A Model of a Multi-layered Seamless World. *Journal of Civil Society*, 8(2), 1-21.

Flying Broom (2009). Directory of Women's Organisations in Turkey. <http://www.ucansupurge.org/veritabani/veritabanien.php>. Son erişim tarihi, 25/11/2011.

Gal S (1997). Feminism and Civil Society. İçinde: J W Scott, C Kaplan ve D Keates (der), *Transitions, Environments, Translations: Feminisms in International Politics*, London: Routledge, 30-46.

Gazioğlu E (2010). *Mobilizing for Women's Organisations: Women Activists' Perception of Activism and Women's Organisation in Turkey*. (Basılmamış Doktora Tezi), York:

University of York.

Gellner E (1994). *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals*. London: Penguin Group.

Göle N (1994). Towards an Autonomization and Civil Society in Turkey. İçinde: M Heper (der), *Politics in the Third Turkish Republic*, Boulder: Westview Press, 213-222.

Göksel D N ve Güneş R B (2005). The Role of NGOs in the European Integration Process: The Turkish Experience. *South European Society and Politics*, 10(1), 57-72.

Göle N (1997). Secularism and Islamism in Turkey: The making of elites and counter-elites. *The Middle East Journal*, 51(1), 46-58.

Hacivelioglu F (2009). Kadın Kurtuluş Hareketini Sınırlayan Bir Dinamik: 'Projecilik'. *Feminist Politika*, 1, 16-17.

Hassim S ve Gouws A (1998). Redefining the Public Space : Women's Organisations, Gender Consciousness and Civil Society in South Africa Redefining the Public Space: Women's Organisations, Gender Consciousness and Civil Society in South Africa. *South African Journal of Political Studies*, 25(2), 53-76.

Heper M (1985). *The State Tradition in Turkey*. Walkington: The Eothen Press.

Howell J (2005). Introduction. İçinde: J Howell ve D Mulligan (der), *Gender and Civil Society: Transcending Boundaries*, Londra: Routledge, 1-23.

Hürriyet (07/03/2008). Erdoğan: En Az Üç Çocuk Doğurun.

Kadioğlu A (1998). The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity. *Middle Eastern Studies*, 32(2), 177-193.

KAMER (t.y.). Nebahat Akkoç, KAMER Foundation. www.europarl.europa.eu/document/.../20090508ATT55488EN.pdf. Son erişim tarihi, 01.09.2012.

KAMER (2011). İstersek Biter. İstanbul: Berdan Matbaacılık.

Kandiyoti D (1989). Women and the Turkish State: Political Actors or Symbolic Pawns?. İçinde: N Yuval-Davis ve F Anthias (der), *Woman-Nation-State*, Londra: Macmillan, 126-149.

Kandiyoti D (1991). Introduction. İçinde: D Kandiyoti (der), *Women, Islam and the State*, Londra: Macmillan, 1-21.

Kandiyoti D (2011). Disentangling Religion and Politics: Whither Gender Equality. *IDS Bulletin*, 42(1), 10-14.

Kardam F (2005). *Turkey's Engagement with Global Women's Human Rights*. Londra:

Ashgate Publishing.

KA-DER (2010). About KA-DER. <http://www.ka-der.org.tr/en/container.php?act=unlimited00&id00=111>. Son erişim tarihi, 26/08/2012.

KA-DER (2012). Tüzük. <http://cms2.ka-der.org.tr/images/file/KA.DERTUZUK2012.pdf>. Son erişim tarihi, 05/05/2015.

Ketola M (Mayıs, 2009). Politics of Civil Society: the Early Impact of EU Funding on Turkish Civil Society Organisations. *LSE Contemporary Turkish Studies 2nd Annual Doctoral Dissertation Conference*, Londra.

Ketola M (2010). *Europeanisation and Civil Society The Early Impact of EU Pre-Accession Policies on Turkish NGOs*. (Basılmamış Doktora Tezi), Londra: The London School of Economics.

Ketola M (2011). 'A Gap in the Bridge?': European Union Civil Society Assistance in Turkey. *European Journal of Development Research*, 24(1), 89-104.

Kuzmanovic D (2012). *Refractions of Civil Society in Turkey*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Landig J (2011). Bringing Women to the Table: European Union Funding for Women's Empowerment Projects in Turkey. *Women's Studies International Forum*, 34(3), 206-219.

Lazar M M (2005). Politicizing Gender in Discourse: Feminist Critical Discourse Analysis as Political Perspectives and Praxis. İçinde: M M Lazar (der), *Feminist Critical Discourse Analysis*, New York: Palgrave Macmillan, 1-31.

Lazar M M (2007). Feminist Critical Discourse Analysis: Articulating a Feminist Discourse Praxis. *Critical Discourse Studies*, 4(2), 141-164.

Leyla Kuzu Ş (2010). *Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Değişen İşlevi ve Kadın STK'lar: KAGİDER ve KAMER Örnekleri*. (Basılmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi.

Moghadam V M (2002). Citizenship, Civil Society and Women in the Arab Region. *Al-Raida*, XIX (97-98), 12-22.

Navaro-Yashin Y (1998). Bir İktidar Söylemi Olarak Sivil Toplum. *Birikim*, Sayı: 105-106, 57-62.

Navaro-Yashin Y (2002). *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*. Princeton: Princeton University Press.

Nefissa S B (2005). Introduction: NGOs and Governance in the Arab World: A Question of Democracy. İçinde: S. B. Nefissa et al. (der), *NGOs and Governance in the Arab World*, Cairo: American University in Cairo Press, 1-16.

Keyvan A Ö (2016). Türkiye'deki Kadın Aktivistlerin Sivil Toplum Söylemleri: Alternatif Yaklaşımlar. *Mülkiye Dergisi*, 40(4), 149-191.

Norton A R (1995). Introduction. İçinde: A. R. Norton (der), *Civil Society in the Middle East*, Sayı: 1, Leiden: E.J. Brill, 1-16.

Oakley A (1981). Interviewing Women: A Contradiction In Terms. İçinde: H Roberts (der), *Doing Feminist Research*, London: Routledge & Kegan Paul, 30-62.

Okin S M (1998). Gender, the Public, and the Private. İçinde: A Phillips (der), *Feminism and Politics*, New York: Oxford University Press, 116-142.

Özetin H (2009). Breaking the Silence: The Religious Muslim Women’s Movement in Turkey. *Journal of International Women’s Studies*, 11(1), 106-119.

Pratt N (2005). Hegemony and Counter-hegemony in Egypt: Advocacy NGOs, Civil Society and the State. İçinde: S B Nefissa vd. (der), *NGOs and Governance in the Arab World*, Kahire: American University Cairo Press, 123-150.

Rabo A (1996). Gender, State and Civil Society in Jordan and Syria. İçinde: C Hann and E Dunn (der), *Civil Society: Challenging Western Models*, Londra: Routledge, 153-175.

Radikal (18/07/2012). İzensiz Krtaja Hapis Cezası Geliyor.

Reimann K D (2006). A View from the Top: International Politics, Norms and the Worldwide Growth of NGOs. *International Studies Quarterly*, 50(1), 45–68.

Reinharz S (1992). *Feminist Methods in Social Research*. Oxford: Oxford University Press.

Reinharz S ve Chase S (2003). Interviewing Women. İçinde: J Holstein ve J Gubrium (der), *Inside Interviewing: New Lenses, New Concerns*, Thousand Oaks, CA: SAGE, 3-32.

Robins K (1996). Interrupting Identities: Turkey/Europe. İçinde: S Hall ve P du Gay (der), *Questions of Cultural Identity*, London: Sage Publications, 61-86.

Sariolghalam M (1997) Prospects for Civil Society in the Middle East: An Analysis of Cultural Impediments. İçinde: E. Özdalga ve S. Persson (der), *Civil Society Democracy and the Muslim World*, İstanbul: Numune Matbaası, 55-61.

Seçkinelgin H (2004). Contradictions of a Sociocultural Reflex: Civil Society in Turkey. İçinde: M Glasius, D Lewis ve H Seçkinelgin (der), *Exploring Civil Society: Political and Cultural Contexts*, London: Routledge, 173-181.

Seungsook M (2002). Carving out Space : Civil Society and the Women’s Movement in South Korea. *The Journal of Asian Studies*, 61(2), 473-500.

SFK (2008). Bařlarken. <http://sosyalistfeministkolektif.org/biz-kimiz/178-baslarken.html>. Son erişim tarihi, 28/02/2012.

Silliman J (1999). Expanding Civil Society, Shrinking Political Spaces: The Case of Women’s Nongovernmental Organisations. İçinde: J Silliman ve Y King (der), *Dangerous*

Intersections: Feminism, Population and the Environment, London: Zed Books, 133-162.

Sirman N (1988). Turkish Feminism: A Short History. *WLUML Dossier*, 5(6), 1-12.

Sprague J (2005). *Feminist Methodologies for Critical Researchers*. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.

Squires J (2003). Public and Private. İçinde: R. Bellamy ve A. Mason (der), *Political Concepts*, Manchester: Manchester University Press, 131-145.

Şimşek S (2004). The Transformation of Civil Society in Turkey: From Quantity to Quality. *Turkish Studies*, 5(3), 46-74.

Tank P (2005). Political Islam in Turkey: A State of Controlled Secularity, *Turkish Studies*, 6(1), 3-19.

Tekeli Ş (1986). The Emergence of the Feminist Movement in Turkey. İçinde: D. Dahlerup (der), *The New Women's Movement*, London: Sage Publications, 179-199.

Tolunay Ö İ (2014). Women in Erdoğan's Turkey, *New Politics*, XIV-4.

Toprak B (1996). Civil Society in Turkey. İçinde: A. R. Norton (der), *Civil Society in the Middle East*, Cilt 2, Leiden: E.J. Brill, 87-118.

Toprak B (2005). Islam and Democracy in Turkey. *Turkish Studies*, 6(2), 167-186.

TÜKD (1998). Turkish Association of University Women. <http://www.ifuw.org/turkey/english.html>, Son erişim Tarihi: 19/09/2012.

TÜKD (2010). Tüzük. <http://www.tukd.org.tr/tukd-eski-site/tuzuk.asp.html>, Son erişim tarihi: 21/05/2015.

Uslu E (2008). Ulusalçılık: The Neo-nationalist Resurgence in Turkey. *Turkish Studies*, 9(1), 73-97.

White J B (2003). State Feminism, Modernization, and the Turkish Republican Woman. *Feminist Formations*, 15(3), 145-159.

Yılmaz Z (2015). The AKP and Its Family Policy in the Re-establishment Process of Authoritativeness in Turkey. İçinde: J Karakoç (der), *Authoritarianism in the Middle East: Before and After the Arab Uprising*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 150-172.

Young I M (2000). *Inclusion and Democracy*. New York: Oxford University Press.

Zaki M (1995). *Civil Society and Democratization: 1981-1994*. Kahire: Ibn Khaldun Merkezi.

Zubaida S (1992). Islam, The State and Democracy: Contrasting Conceptions of Society in Egypt. *Middle East Report*, 179, 2-10.

Keysan A Ö (2016). Türkiye'deki Kadın Aktivistlerin Sivil Toplum Söylemleri: Alternatif Yaklaşımlar. *Mülkiye Dergisi*, 40(4), 149-191.

